

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Кваліфікаційна робота
магістра
з теми «МУЛЬТИСЕНСОРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗА ЛІТЕРАТУРНИМИ ТВОРАМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО»

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи DO1-M24z
спеціальності 012 Дошкільна освіта
Косован Антоніна Ростиславівна

Керівник: **Ватаманюк Г.П.**
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії
та методик дошкільної освіти

Рецензент: **Вертугіна В.М.**
кандидат педагогічних наук, старший
викладач кафедри дошкільної освіти
Київського столичного
університету імені Бориса Грінченка

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ МУЛЬТИСЕНСОРНОГО ПІДХОДУ.....	9
1.1. Морально-етичні уявлення як основа морального розвитку дітей старшого дошкільного віку.....	9
1.2. Морально-виховний потенціал літературної спадщини В. Сухомлинського в дошкільній освіті.....	17.
1.3. Засоби реалізації мультисенсорного навчання у процесі ознайомлення дітей з літературними творами В. Сухомлинського.....	
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МУЛЬТИСЕНСОРНОГО ПІДХОДУ ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ЛІТЕРАТУРНИМИ ТВОРАМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО.....	33
2.1. Організація дослідно-експериментальної роботи та діагностика рівня сформованості морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі експерименту.....	33
2.2. Зміст методики формування морально-етичних уявлень засобами творів В. Сухомлинського з використанням мультисенсорного підходу ...	44
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація... 	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Євроінтеграція, цифровізація та інформаційне перенасичення життєвого простору людства вимагають від сучасної вітчизняної системи освіти формування гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості, здатної орієнтуватися у світі людських цінностей. У Концепції дошкільного виховання, Базовому компоненті дошкільної освіти (редакція 2021 р.) наголошується, що головним завданням вихователя є забезпечення морально-ціннісного розвитку дитини, формування у неї гуманних почуттів, здатності співпереживати, співчувати, проявляти любов і повагу до людей, природи, Батьківщини. Особливої уваги в цьому контексті набуває проблема пошуку ефективних засобів формування морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, як передумови усвідомлення добра і зла, виявлення гуманності і толерантності у взаєминах, становлення моральної свідомості, емпатії.

Вагомий внесок у вивчення моральної сфери дітей дошкільного віку внесли О. Грищук, С. Івах І. Княжева Л. Лохвицька, Т. Коршун, Т. Поніманська, А. Пасічник, С. Русова, Ю. Смолянко, О. Терещенко, К. ушинський та ін. Ученими визначено зміст поняття «морально-етичні уявлення», його структурні компоненти, висвітлено особливості розвитку у старшому дошкільному віці, розроблено діагностичні й формувальні методики.

Важливим ресурсом формування морально-етичних уявлень і морального виховання загалом художнє слово, зокрема літературні твори В. Сухомлинського – видатного українського педагога-гуманіста, який створив глибокий морально-естетичний світ дитячих оповідань, казок, притч. Його твори розкривають перед дітьми красу людських взаємин, спонукають до роздумів, виховують доброту, чуйність, чесність, працелюбність, формують любов до рідної мови та утверджують загальнолюдські цінності. «Слово – зазначав великий педагог-гуманіст, – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти

користуватися ним – велике мистецтво, тому що словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її... то ж оволодівайте цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса» [3, 167 ст Побірко].

Вивченню літературної спадщини В. Сухомлинського та її впливу на моральне виховання дітей старшого й молодшого шкільного віку присвячені наукові розвідки І. Беха, А. Богуш, Л. Дяченко, Н. Гавриш, М. Кальчук, І. Кондратець, М. Мельничук, К. Нор, А. Просенюк, О. Савченко, О. Соколовської, Л. Хоружої, К. Ушинського, Є. Тихеевої та інших. Разом з тим сучасна педагогіка вимагає нових підходів до подачі літературного матеріалу, які забезпечують активне залучення дитини до сприймання, переживання та осмислення художнього образу. Застосування мультисенсорного підходу у виховному процесі сприяє активізації різних каналів сприймання інформації (зорового, слухового, кінестетичного, емоційного), що забезпечує глибше розуміння дітьми морального змісту художніх творів. Проблему мультисенсорного навчання дошкільників, вплив різних сенсорних стимулів на органи чуття та сенсорну інтеграцію досліджували закордонні вчені І. Мюллер, Г. Фехнер, А. Стреттон та ін. Аспекти методичної роботи з сенсорного навчання розглянуто у працях вітчизняних науковців і практиків А. Пасічник, І Карабаєвої (технологія «Чую, бачу, відчуваю»), Л. Шелестової, Н. Гавриш, О. Кононко та інших вітчизняних дослідників. Учені переконливо доводять, що залучення різних сенсорних каналів під час навчання – слухового, зорового, тактильного, кінестетичного – забезпечує більш глибоке розуміння матеріалу, підвищує інтерес дітей до пізнавальної діяльності та сприяє формуванню стійких міжсенсорних зв'язків. Мультисенсорний підхід у психолого-педагогічних науках розглядається як ефективний засіб розвитку когнітивних, мовленнєвих та емоційно-вольових умінь у дітей дошкільного віку. Розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку в основі якої лежать сенсорні відчуття й еталони, що дозволяють дитині впорядковувати та розуміти враження від навколишнього світу присвячені праці О. Брежневої,

Б. Мухацької, С. Ладивір, В. Лозової, І. Литвиненко, В. Суржанської, Т. Ткачук, Г. Смольникової, М. Марусинець та ін. Зокрема науковцями окреслено методи, форми та засоби, які забезпечують динаміку явища, проте актуальним залишається питання визначення дієвих педагогічних умов, змісту навчання, які є змінними на кожному віковому етапі розвитку дошкільників. Мультисенсорний підхід відповідає сучасним науковим уявленням про особливості пізнання світу дітьми дошкільного віку, які навчаються через дію, образ, емоцію. Поєднання літературної творчості В. Сухомлинського з мультисенсорними методами навчання дозволяє зробити процес морального виховання не лише змістовним, але й емоційно насиченим, доступним і цікавим для дітей.

Отже, суспільна потреба у вихованні свідомих громадян з твердими морально-етичними переконаннями і готовністю діяти за принципами сталого розвитку суспільства, пошук ефективних засобів і підходів до формування роботи в цьому напрямку й зумовили вибір теми дослідження *«Мультисенсорний підхід до формування морально-етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку за літературними творами В. Сухомлинського»*.

Об'єкт дослідження – процес формування морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування морально-етичних уявлень старших дошкільників засобами літературних творів В. Сухомлинського із використанням мультисенсорного підходу.

Мета дослідження – Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування морально-етичних уявлень у старших дошкільників засобами літературних творів В. Сухомлинського з використанням мультисенсорних засобів навчання.

Завдання дослідження:

– уточнити сутність і структуру понять: «мораль», «морально-етичні уявлення старших дошкільників, «мультисенсорний підхід до формування морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку»;

– визначити виховний потенціал літературних творів В. Сухомлинського для розвитку моральних якостей дошкільників;

– визначити критерії і виявити рівні сформованості морально-етичних уявлень у старших дошкільників;

– розробити й апробувати педагогічні умови формування морально-етичних уявлень у старших дошкільників засобами творів В. Сухомлинського на основі мультисенсорного підходу

– визначити динаміку розвитку морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку на основі мультисенсорного підходу

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, класифікація наукових джерел, педагогічне моделювання; *емпіричні* – спостереження, бесіди, анкетування вихователів і батьків, діагностика моральних проявів дітей, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи); методи кількісної та якісної обробки даних – математико-статистичний аналіз результатів експериментальної роботи.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані у практиці роботи вихователів закладів дошкільної освіти, у курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а також при розробці програм морального виховання дошкільників. Запропонована методика мультисенсорного підходу дозволяє зробити процес ознайомлення дітей із творами В. Сухомлинського більш емоційним, діяльнісним і глибоким, сприяє формуванню у дітей моральної чуйності, емпатії, бажання чинити добро.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом участі у науково-практичних конференціях різного рівня, семінарах, публікацій тез за їх матеріалами, а саме: Всеукраїнська студентська конференція «Дошкільна

та спеціальна освіта в умовах модернізації: проблеми, інновації, перспективи» (30 травня 2025, Івано-Франківськ). Тема доповіді – «Педагогічне партнерство учасників освітнього процесу в реалізації завдань морального виховання дошкільників»

<https://drive.google.com/drive/folders/1yIOjEWZqSoYBv28lZfpBkGzAbfltw7>;

II Всеукраїнська науково-практична конференція «Дошкільна освіта в сучасному освітньому просторі: актуальні проблеми, досвід, інновації» (10 квітня 2025 р. м. Харків). Тема доповіді – «Інтеграція мультисенсорного підходу в педагогічну практику як засіб успішного формування морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку»

[https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1gvT5RJ_N0WHD7unhdp5hFi5D3g-](https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1gvT5RJ_N0WHD7unhdp5hFi5D3g-VU4vd)

[VU4vd](https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1gvT5RJ_N0WHD7unhdp5hFi5D3g-VU4vd); Всеукраїнська науково-практична конференція на тему: «Освітній процес в закладі дошкільної освіти в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення» (м. Київ, 22 вересня 2025 року). Тема доповіді – «Мультисенсорні практики та їх освітні можливості у формуванні морально ціннісних орієнтацій дітей старшого дошкільного віку».

<https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1YmsK6wtioF3gkXUwrB97IIHnLb5eK->

[-j](https://drive.google.com/drive/u/2/folders/1YmsK6wtioF3gkXUwrB97IIHnLb5eK-); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Актуальні проблеми дошкільної освіти: реалії та перспективи», (23-24 жовтня 2025 року, м. Глухів). Тема доповіді – «Чуттєве пізнання світу як основа формування моральних орієнтирів дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського».

VII Всеукраїнська науково-практична конференція: «Психолого-педагогічний супровід розвитку особистості дитини в умовах взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї», (24 вересня 2025 року в м. Умань). Тема доповіді – «Педагогічна спадщина Василя Сухомлинського як технологія ознайомлення дітей із довкіллям»; наукова конференція студентів і магістрантів за підсумками ндр у 2024-2025 навчальному році (9 квітня, 2025 року, м. Кам'янець-подільський). Тема доповіді – «Педагогічний потенціал

художньої літератури в математичному розвитку дошкільників 50», <https://fizmat.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/04/prohrama-studentskoi-konferentsii-2025.pd>.

Публікації:

Косован А. Засоби реалізації мультисенсорного підходу у процесі ознайомлення дітей з творами В. Сухомлинського. : *Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» (з міжнародною участю)* // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти, управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. Г. П. Ватаманюк]. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. С. 44-46

Косован А. Реалізація мультисенсорного підходу до формування морально-етичних уявлень у старших дошкільників засобами літературної спадщини В. Сухомлинського : *Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» (з міжнародною участю)* // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти, управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради; [відпов. секр. Г. П. Ватаманюк]. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. С. 44-46 (у співавторстві).

База дослідження – заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 43 «Вербиченька» Чернівецької міської ради Чернівецької області.

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ МУЛЬТИСЕНСОРНОГО ПІДХОДУ

1.1. Морально-етичні уявлення як основа морального розвитку дітей старшого дошкільного віку

Висвітлення теми дослідження вимагає розгляду сутності його основних понять, а саме «мораль», «етика», «морально-етичні уявлення», моральний розвиток, морально-етичні уявлення старших дошкільників. Усі ці поняття є предметом розгляду таких наук як філософія, педагогіка, соціальна психологія і соціальна педагогіка. Кожна з них тлумачить ці поняття з погляду своєї специфіки, однак спільним залишається те, що це є категорія добра і совісті у всіх його проявах. Розглянемо ці поняття.

З погляду філософії «мораль (лат. *Moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) – духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп». [філос словник]. У словнику іншомовних соціокультурних термінів мораль розглядається як «система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості» у переносному значенні – це повчальний висновок з якоїсь події; повчання, напутня порада або ж авторський висновок у художньому творі» []. У словниках сучасної української мови «мораль» трактується як : «система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; повчальний висновок із чогось; повчання, настанови, поради [;]. В енциклопедії освіти мораль трактується як узагальнення цінностей і як поняття етики, що відображає значущість для індивіда проявів моралі як

регулятора суспільно належної поведінки і є втіленням його суб'єктивного діяльно зацікавленого ставлення до реалізації у житті моральних норм і принципів». Завдяки моральним цінностям індивід визнає одні прояви активності людей як правильні, відповідні до моральних норм, а інші – як їх порушення; дає оцінку психічним і духовним якостям людини, необхідним їй для узгодження власних вчинків з інтересами інших осіб певної спільноти, чи суспільства в цілому; в індивіда формується здатність розпізнавати негативний вплив тих об'єктів чи явищ, що становлять реальну загрозу власним або суспільним моральним цінностям і готовність захищати свою моральну позицію [; с. 100]. Вищезначені судження свідчать про те, що моральність (володіння моральними нормами) стосується не лише однієї людини, а й суспільства загалом. Отже мораль виникає на основі потреби суспільства регулювати поведінку людей у різних сферах їхнього життя, є одним із способів осмислення ними складних процесів соціального буття. Моральним вважається те, що, на думку людей, відповідає інтересам суспільства й індивідів, що приносить найбільшу користь. Мораль має історичний, соціально-класовий і професійний характер. Сфера діяльності моралі в основному зводиться до до відносин: «індивіда і суспільство, ; індивід і колектив, колектив і суспільство; колектив і колектив; людина і людина; людина і її «я».

У педагогіці мораль тлумачиться як «система поглядів, уявлень, норм, оцінок, які регулюють поведінку людей; форма суспільної свідомості» [понім с. 210]. Мораль як складне явище поєднує в собі моральну свідомість, практику та взаємини, і виявляється у реальному житті людини – у її щоденній взаємодії з суспільством, природою, у здатності аналізувати власні думки, наміри та вчинки. Важливе значення має як розуміння норм і принципів загальнолюдської моралі та моралі середовища, у якому живе людина, так і їх дотримання у щоденній поведінці, застосування цих орієнтирів при оцінці суспільних явищ і людських дій, зокрема власних. Такі моральні якості не передаються спадково, а формуються у процесі

соціалізації під впливом різних соціальних інститутів – насамперед через виховання та самовиховання. З позицій гуманістичного підходу, основою формування особистості виступає її моральний розвиток – рівень засвоєння уявлень про моральні норми, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки [пон. с. 210]. Моральний розвиток проявляється у системі переконань, поглядів, норм і оцінок, які визначають її поведінку. Людина з розвиненою моральністю узгоджує власні дії з потребами та інтересами інших, керується у своїх рішеннях загальнолюдськими цінностями та несе відповідальність за свої вчинки не лише перед законом і суспільством, а й перед власною совістю.

Моральний розвиток розпочинається в дошкільному віці й відбувається паралельно з розвитком почуттів і моральних рис – гуманності, товаришкості, любові до батьків тощо. Перші моральні знання дитина здобуває у родині, де під впливом батьків засвоює норми доброти, порядності, працьовитості та інших чеснот. У процесі морального становлення в цей період під керівництвом дорослих формується спрямованість особистості – система мотивів, що визначають поведінку. Видатна педагогиня С. Русова наголошувала, на тому, що формування моральної особистості є серцевиною всього виховного процесу: «моральним вихованням має бути перейняте все навчання, все життя», а головним його завданням є «вироблення характеру» [русова].

Засвоєння моральних норм є важливим етапом удосконалення особистості. Перетворення цих норм на внутрішні переконання відбувається через моральні почуття – глибокі переживання, що виражають ставлення людини до себе, до інших і до суспільних явищ. Саме через відчуття радості, задоволення або, навпаки, сорому й незручності, людина усвідомлює моральний зміст своїх дій. Завдяки цьому моральна свідомість набуває глибини, поєднуючи знання норм із емоційним їх переживанням. Важливу роль при цьому відіграє воля, адже саме вона допомагає людині контролювати себе, діяти свідомо та відповідально. Моральність як результат

внутрішнього прийняття людиною норм моралі, що стають внутрішнім регулятором поведінки, визначають її ставлення до світу й самої себе. Вона виявляється у свідомому виборі дій і здатності чинити морально. Психологи виділяють послідовність морального розвитку: життєва ситуація – моральне переживання – осмислення мотивів – вибір учинку – вольовий імпульс – дія – усталена моральна спрямованість – формування моральної якості [понім с. 211].

Моральний розвиток дитини тісно пов'язаний із формуванням її *морально-етичних уявлень*, адже саме ці уявлення є інтелектуальним підґрунтям та основою, на якій вибудовується здатність до моральної поведінки. Етика (лат. *ethica* – дав.-гр. *ἠθική*, утворене від грец. *ἦθος* – «звичай, характер») – розділ філософії або філософська наука[2], що вивчає мораль, суспільні норми поведінки людей, та концепції «правильної та неправильної поведінки» [Вікіпедія с]. Етика досліджує моральні принципи, їх походження та роль у суспільстві, а також допомагає формувати уявлення про те, як слід жити. Етика розглядає мораль як особливе соціальне явище, охоплюючи такі аспекти, як норми, цінності, судження та оцінки. Вона допомагає людині орієнтуватися у житті та формувати власну стратегію «правильного життя».

Уявлення – це чуттєвий образ предметів або явищ, які людина сприймала раніше, але які не впливають на органи чуття в даний момент. Це вторинний образ, що зберігається в пам'яті і може виникати через пожвавлення тимчасових зв'язків, на відміну від сприйняття, яке спричинене безпосереднім впливом об'єкта; це здатність відтворювати в думках образи, які вже були безпосередньо сприйняті раніше. На відміну від сприйняття, яке є прямим відображенням дійсності, уявлення виникає без безпосереднього впливу реальних об'єктів на органи чуття. З погляду фізіології, уявлення є актуалізацією слідів чуттєвих образів, що виникають через збудження центральної частини аналізатора [психологія]. Уявленням вважають і випадковий збіг будь-яких образів, їхніх компонентів у часі та просторі (Л.

Кар). Як психічне явище уявлення спроможне з чогось вже відомого створити нове (Т. Рібо), виконуючи комплексну функцію, яка може діяти на кількох рівнях одночасно: на рівні відчуття, почуття, мислення та інтуїції (Р. Ассанджолі); необхідний компонент у передбаченні майбутнього відтворення у психіці людини предметів і явищ, які вона сприймала коли-небудь раніше (М. Варій); створення образів таких об'єктів і процесів, яких людина не сприймала і які, можливо, не існують у навколишньому середовищі (Ю. Трофімов).

У багатьох українських дослідженнях виокремлюють типову трикомпонентну структуру морально-етичних уявлень, зокрема М. Федорова виокремлює такі компоненти поняття як: когнітивний, емотивний і процесуально-діяльнісний, зміст та ознаки якого подано в таблиці 1.1. [] scienceandeducation.pdpu.edu.ua

Таблиця 1.

<i>Компоненти</i>	<i>Зміст</i>	<i>Характерні ознаки дітей старшого дошкільного віку</i>
Когнітивний (пізнавальний)	Знання, уявлення, судження про моральні норми, цінності, категорії «добро/зло», «вірно/невірно».	Дитина говорить: «Не можна брати речі інших без дозволу», або: «Коли хтось плаче – потрібно допомогти».
Емоційно-ціннісний (емоційно-мотиваційний)	Переживання, ставлення, моральні почуття (співчуття, відповідальність, сором, гордість); усвідомлення особистої позиції.	Дитина відчуває жалість до товариша, який впав, і каже: «Мені шкода, давай підтримаю його».
Поведінково-діяльний (операційно-регулятивний)	Навички, вміння діяти відповідно до морально-етичних уявлень; регуляція поведінки, вибір і вчинок.	У ситуації, коли хтось видалився із гри, дитина сама пропонує: «Давай запросимо його назад», і реально це робить.

Автори Т., Піроженко, О. Федорчук, О. Хартман, деталізують структуру, виділяючи підкомпоненти – ціннісно-смісловий (свідоме прийняття

цінностей) [с. 15] (монографія регулююча дія цін орієнтацій); емоційно-вольовий (спроможність діяти згідно з цінностями, навіть без зовнішнього контролю); мотиваційний (готовність, бажання діяти морально) [с. 21] Наведемо приклади ознак дитячої поведінки за цими компонентами у різних ситуаціях. Когнітивний компонент: діти старшого дошкільного віку вже можуть пояснити, чому та чи інша поведінка вважається неправильною: «Я не поділився – бо це нечесно, інші засмутяться», вони усвідомлюють [Михальська С. с. 161]. Емоційно-ціннісний приклад: дитина каже: «Я відчув сором, коли сказав неправду, тому що мама довіряє мені». Поведінковий приклад: у грі чи в побуті дитина пропонує «команду» іншому: «Давай змінимо ролі, щоб кожен міг спробувати» – і реально виконує цей план, усвідомлюючи справедливість такої зміни. Таким чином, структура морально-етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку – це інтегративна система, яка охоплює знання (що?), почуття/ставлення (чому?) та дії/поведінку (як?). І в процесі становлення – від зовнішньої регуляції поведінкою дорослого до внутрішньої саморегуляції.

У психолого-педагогічній літературі поняття «морально-етичні уявлення дітей старшого дошкільного віку» трактується як багатовимірна інтеграція когнітивних, емоційно-ціннісних та поведінкових компонентів, що відображає початкове засвоєння дитиною системи соціальних норм, моральних цінностей і етичних орієнтирів, як сукупність знань, оцінок, переживань та поведінкових проявів, що відображають засвоєння дитиною норм і цінностей суспільства. У цьому віці відбувається інтенсивне формування моральної свідомості, розвивається здатність усвідомлювати добро і зло, справедливість, чесність, відповідальність, співчуття. Науковці (О. Кононко, В. Кузьменко та ін.) визнають той факт, що, морально-етичні уявлення дітей формуються у процесі взаємодії з дорослими та однолітками, у грі, спільній діяльності, під впливом виховного середовища.

У дослідженні С. Михальської визначено, що старший дошкільний вік (5-7 років) стає періодом переходу від «стихійної моралі» до свідомої

моральності: формується «внутрішня етична інстанція», поведінка дитини набуває менш імпульсивного, ситуативного характеру. Зокрема зазначається, що діти цього віку знайомляться із різними соціальними ролями, морально-етичними нормами міжособистісної взаємодії, здатні усвідомлювати категорії «добро» та «зло», пояснювати свої вчинки та оцінювати дії оточуючих. [Михальська С. с. 160].

Крім того, психологи підкреслюють, що морально-етичні уявлення утворюються не лише через пізнавальну діяльність, але й через емоційне співпереживання, соціальну взаємодію, а також внутрішнє прийняття норм та цінностей (інтеріоризація). Як показує дослідження О. Кисельова, формування моральної свідомості – передумова моральної поведінки старших дошкільників – включає засвоєння етичних норм, категорій, а також розвиток здатності до морального вибору [] ps.journal.kspu.edu У контексті дошкільного віку морально-етичні уявлення виступають засобом переходу від зовнішнього контролю до внутрішньої регуляції: дитина поступово вчиться не лише реагувати на вимоги дорослих, а й самостійно орієнтуватися у моральній ситуації, співвідносити власні вчинки з моральними оцінками [] [DSpace HNPU+1 Грищук О.](#)

Старший дошкільний вік – важливий період для морального становлення. Дитина усвідомлює себе як особистість, оцінює власні вчинки та поведінку інших. За результатами досліджень Л. Карамушки, Т. Поніманської саме у старшому дошкільному віці відбувається перехід зовнішніх вимог у внутрішній моральний контроль. Дошкільники орієнтуються не лише на заборони й дозволи дорослого, а й на моральні мотиви – «добре», «погано», «справедливо», «чесно». Водночас, моральні поняття мають емоційно-образний характер, їх формування вимагає яскравих прикладів, незвичайних чи життєвих ситуацій, які дитина може емоційно пережити. У цей час також відбувається перехід від ситуативного й імпульсивного засвоєння норм до глибшого усвідомлення й свідомого

ставлення, але ще не остаточно сформовані моральні мотиви незалежно від соціального контролю. [Алла В. Пасічник].

У старшому дошкільному віці морально-етичні уявлення є базисом для подальшого морального становлення особистості, ключовим компонентом соціалізації та підготовки до шкільного й громадського життя, формою внутрішнього світоустрою дитини, яка забезпечує не просто знання норм, а їхнє інтелектуальне та емоційне засвоєння; процесом, який здійснюється через взаємодію з дорослими, однолітками, емоційно значимий досвід, освітнє середовище та вплив художніх засобів (казок, оповідань) як засобів формування морального розуміння. Робота з художньою літературою у дошкільному середовищі сприяє розвитку моральної обізнаності, здатності до співпереживання, формуванню уявлень про добро-зло, відповідальність, справедливість []. DSpace HNPU+1

Таким чином, при визначенні сутності поняття «морально-етичні уявлення дітей старшого дошкільного віку» доцільно враховувати, що це – динамічна система знань, переконань, оцінок і почуттів, яка виявляється в поведінці дитини, спрямована на орієнтацію у морально-етичній складовій дійсності, яка реалізується через діяльність, спілкування і рефлексію. Важливу роль у становленні цих уявлень відіграє емоційно-ціннісний досвід, який допомагає дитині не лише знати моральні норми, а й емоційно їх приймати. Морально-етичні уявлення є результатом інтеграції когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів, що забезпечують становлення моральної позиції дитини та готовність до подальшого соціального розвитку. Формування таких уявлень є важливою складовою процесу морального виховання, що створює передумови для подальшого розвитку моральної позиції, здатності до етичного вибору, відповідальності та активної соціальної участі. Зв'язок між морально-етичними уявленнями і моральним розвитком є взаємозалежним і динамічним: морально-етичні уявлення формують основу морального розвитку, а моральний розвиток, у свою чергу, поглиблює, уточнює та зміцнює ці позиції. Загалом, морально-етичні

уявлення є інтелектуальним підґрунтям морального розвитку, а сам моральний розвиток – це емоційно-вольове втілення цих уявлень у реальній поведінці, тобто без морально-етичних уявлень дитина не зможе усвідомити, що таке моральна поведінка; без морального розвитку ці уявлення залишаться лише знаннями, які не впливають на дії.

Отже, морально-етичні уявлення дітей старшого дошкільного віку – це знання, розуміння та усвідомлення дитиною понять «добро», «справедливість», «чесність», «відповідальність», «повага» тощо. Емоційно-психологічна основа морально-етичних уявлень проявляється у здатності дитини до рефлексії, оцінки чужих вчинків і слугують підґрунтям для формування моральної самооцінки та саморегуляції поведінки. Моральний розвиток – це процес засвоєння і перетворення цих уявлень на особисті переконання, почуття та мотиви поведінки. Тобто моральний розвиток – це не лише знання про добро і зло, а й здатність діяти відповідно до цих знань. Формування морально-етичних уявлень – це складний і багатовимірний процес становлення особистості, у ході якого дитина засвоює соціальні норми, цінності, моральні ідеали, перетворюючи їх на власні переконання й мотиви поведінки.

Цінним інструментом морального розвитку дошкільників є художні твори В. Сухомлинського, яким притаманні образність, емоційність та глибокий виховний зміст. Саме про це йтиметься в наступному підрозділі.

1.2. Морально-виховний потенціал літературної спадщини В. Сухомлинського

Художнє слово – потужний засіб духовного впливу на дитину, що формує її почуття, уяву, мислення, здатність до емпатії. Через сприймання художніх образів дитина вчиться співпереживати героям, розрізняти добро і зло, усвідомлювати наслідки власних учинків. У психолого-педагогічній

літературі художнє слово визнається як засіб, який значною мірою сприяє формуванню уявлень у дитини понять про добро, зло, справедливість, дружбу та відповідальність. У дослідженні Л. Гримайло йдеться про те, що: «зміст творів художньої літератури допомагає дошкільникам отримати чіткі орієнтири у системі цінностей, закласти підвалини міцних моральних переконань, сформуванню власну модель поведінки у суспільстві». [Сливка Б.] rnu.ua+1 Ключовим механізмом такого впливу є співпереживання й ідентифікація дитини з героями художнього твору. За рахунок співпереживання та емпатії художня література сприяє накопиченню морального досвіду. [етичні уявлення в театрі]. На думку В. Борисової, Довгополової мистецтво слова «є носієм емоцій, почуттів, що здатне докорінно змінити духовний світ дитини». [Довгополова] chasopys.ps.rnu.kiev.ua.

Художнє слово (казка, оповідання, дитяча література) виступає не просто як матеріал для читання – воно стає середовищем морального розвитку дитини. У процесі сприйняття твору дитина не лише засвоює правила («не кради», «допомагай іншим») чи категорії («добро» і «зло»), а й переживає ситуацію через образ героя, що дозволяє формувати глибше розуміння моральної суті. msu.edu.ua+1 попович О. Через художній твір дитина здобуває не лише знання про моральні норми, а й емпіричний досвід морального вибору. Наприклад: аналізуючи твори, що містять елементарні етичні ситуації, педагог формує й закріплює уявлення в дітей про доброзичливість і справедливість у стосунках з людьми, про дружбу й товариство, ставлення до слабших, о природи». ojs.ukrlogos.in.ua комарівська. Художнє слово не обмежується абстрактним викладом норм – через сюжет, конфлікт, образи чи персонажів воно надає дитині можливість асоціювати себе з героєм, з його вибором, переживанням, вчинком. Ототожнюючи себе, з яскравими героями, дитина стає здатою до емоційних переживань. З огляду на це, можна виокремити такі функції художнього слова в моральному вихованні дошкільників: моделююча (через сюжет і героїв створюється

модель поведінки, яку дитина може аналізувати чи наслідувати); емоційна (сприяє формуванню моральних почуттів (співчуття, сором, гордість за вчинок, бажання допомогти); комунікативно-мовленнєва (формує у дитини мовну компетентність, здатність висловлювати ставлення до моральної ситуації, що є умовою морального саморозвитку); когнітивна (допомагає дитині зрозуміти причини і наслідки моральних дій у конкретному сюжеті, вбудовуючи знання у життєві ситуації). Необхідною умовою морального виховання засобами літературних творів є правильний підбір творів і педагогічний супровід їх подання дітям, оскільки твір має стимулювати мовленнєву й інтелектуальну активність дитини, мислення та уяву. msu.edu.ua+1 та сама попович мвіжнарт журнал []. Отже, у процесі уважного, емоційно забарвленого читання або слухання художніх творів, обговорення мотивів і дій персонажів, діти не просто засвоюють моральні поняття, але й переживають їх, оцінюють у них поступово формуються власна внутрішня позиція. Такий процес сприяє переходу від зовнішніх норм («треба», «не можна») до персоналізованих моральних переконань та активної моральної поведінки.

Неоціненним скарбом у контексті досліджуваної проблеми є педагогічна спадщина В. Сухомлинського, яка посідає особливе місце в розвитку української та світової педагогічної думки за своїм моральним й естетичним спрямуванням.

Наукове осмислення педагогічної спадщини Сухомлинського здійснювали багато українських і зарубіжних дослідників, серед яких О. Сухомлинська, І. Бех, Н. Гавриш, О. Савченко, Т. Алексеєнко, В. Кузь, Л. Коваль, Л. Хомич, М. Стельмахович та інші. У своїх дослідженнях вчені акцентують увагу на тому, що ідеї В. Сухомлинського становлять фундамент сучасної дошкільної педагогіки, орієнтованої на особистісно-гуманний підхід до виховання дитини. Зокрема, І. Бех розвиває концепцію морального виховання як процесу саморозвитку особистості, спираючись на гуманістичні принципи В. Сухомлинського; Н. Гавриш досліджує значення художнього слова у

вихованні моральних цінностей дошкільників за його методикою. У сучасних дошкільних закладах України активно впроваджується педагогічна система В. Сухомлинського через казкотерапію, ігри морального спрямування, заняття на природі, родинне виховання, що сприяє формуванню морально зрілої, духовно багаті особистості. Таким чином, педагогічна спадщина В. Сухомлинського залишається живим, актуальним і невичерпним джерелом морального виховання, яке поєднує глибоку любов до дитини, високу педагогічну майстерність і філософію добра.

Найсприятливішим періодом формування морально-етичних уявлень, становлення духовності, доброти, людяності й совісності й громадянського виховання загалом, вважає В. Сухомлинський є дошкільний і молодший шкільний вік. Саме в цей час у дитини формується здатність «бути виховуваною», тобто сприймати та піддаватися виховному впливу педагога. В. Сухомлинський переконаний, що почуття сягають своїм корінням у дитинство, а людяність, доброта, милосердя виростають із праці, піклування про тих, хто поруч, про збереження краси довкілля [4:]. Основою громадянства в цьому віці є сформованість морально-етичних уявлень, що регулюють моральність поведінки дитини в суспільстві. Саме тому значне місце у його творчій спадщині займають літературні твори дітей. Особливістю цих творів є те, що автор апелює не до розуму, а насамперед до серця дитини, пробуджує її емоційно-ціннісну сферу. Сам В. Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям» писав, що «через казку, через фантазію, через гру відкривається перед дитиною світ, у якому вона пізнає добро і зло, правду і несправедливість» в дії [5, с. 198]. Кожна казка, оповідка, легенда, написана В. Сухомлинським розкриває певну грань морального становлення дитини. У них, зазначає А. Пасічник, «моделі поведінки втілюються в яскравих образах персонажів; етичні категорії формуються як логічні узагальнення конкретних і зрозумілих вчинків, доступних дітям. Наявність позитивного головного персонажа, (або його виправлення під кінець твору) та персонажа-антипода, доступність змісту і динамічність сюжету сприяють

не тільки засвоєнню, а й глибокому усвідомленню дитиною етичних норм [4, с. 7]. Наведемо приклади потенційних можливостей творів В. Сухомлинського у формуванні морально-етичних уявлень і цінностей дошкільників: «Чому здивувався Петрик» – чесність; «Хризантема і цибулина», «Два метелики» – скромність; «Втрачений день» – працьовитість; «Через потік»; «Мед у кишені», «Про що думала Марійка» – дружелюбність, «Іменний обід», «Поздоровляємо», «Чого мама плаче?», «Найгарніша мама», «Сива волосинка», «Бабусин борщ», «Чому дідусь такий добрий сьогодні?» – любов до рідних, людяність, «Мишків велосипед» – щедрість; «Петрик, собака і кошеня» – сміливість, доброта; «Як Сергійко навчився жаліти» – милосердя, чуйність; «Протоптали стежку» – повага до старших, чуйність; «Мені хотілося додому», «Бо за морем – чужина», «Чому не вішаєте цього рушника, матусю» – патріотизм; «Як синичка будить мене» – любов до природи рідного краю, ввічливість [6]. Ці твори автора та інші – є своєрідною школою моралі. Вони навчають бачити прекрасне у звичайному, співчувати, допомагати, бути щирим. Через художнє слово педагог зумів передати глибокі життєві істини у доступній, емоційно насиченій формі. Казки, оповідання, притчі та мініатюри В Сухомлинського виступають потужним виховним інструментом, що формує у дитини здатність розрізняти добро і зло, співчувати, любити, відповідально ставитися до навколишнього світу. Через яскраві образи природи, тварин, звичайних дітей і дорослих, життєві ситуації у творах розкриваються глибокі моральні істини. Письменник формує в дитини здатність до морального самопізнання – розуміння власних почуттів, вчинків, відповідальності перед іншими. Складні філософські поняття стають доступними дітям завдяки тому, що вони ознайомлюючись із творами, намагаються аналізувати вчинки героя, переносять почуте на власний досвід та вчаться робити висновки. Залучення дітей до ігор-драматизацій, інсценізацій за сюжетами літературних творів В. Сухомлинського на заняттях, у повсякденному житті, під час відвідування гуртків, влаштування театральних сезонів у дитячому садку за мотивами

педагогічних оповідань Сухомлинського (театр етичних мініатюр), сприятиме глибшому зануренню дітей в образи та емоційному сприйняттю морально-етичних ідей, які вони передають. Головна мета театралізованих видів діяльності – показати вихованцям різні моделі людської поведінки в певних життєвих ситуаціях, спонукати дітей замислитися над складними моральними поняттями, такими як доброта («Іменинний обід»), співчуття («У кого радість, а в кого горе»), дружба («Дівчинка і ромашка»), совість («Скляний чоловічок»), егоїзм («Півень і сонце»), вдячність («Зайчик і горобина»), щастя («Найщасливіший листочок», «Материнське щастя», «Яке щастя?»). Виконуючи різні ролі та намагаючись зрозуміти мотиви вчинків героїв, діти інсценізують і короткі твори, наприклад: «Покинуте кошеня», «Навіщо кажуть «Спасибі?», «Мед у кишені», «Чому ти вчора не шукав мої окуляри?», кожен із яких відтворює морально-етичну ситуацію, що допомагає дітям усвідомити сутність морально-етичних уявлень і почуттів, які вони викликають. Ознайомлюючись із цими творами, діти емоційно проживають ситуації, що й формує у них моральні почуття. Використання літератури як засобу виховання передбачає цілісний педагогічний вплив – слухання, обговорення, ігрову діяльність, художнє відтворення, моделювання поведінки персонажів тощо.

Багато творів В. Сухомлинського для дітей присвячено філософії життя, ролі людини у світі, серед них – «Зелене та рум'яне яблучко», «Колючка не може бути доброю», «Камінь і струмок», «Лебедина пір'їнка» тощо. Педагог-гуманіст наголошував: «Ввести дитину у складний світ людських стосунків – одне з найважливіших завдань виховання». Любов педагога до своїх вихованців, його доброзичливість, чуйність мають величезну силу позитивного впливу. Діти чутливі до любові, вбирають до себе її промені, а це позначається на їхньому розвитку, особливо на духовному, моральному [5, 187].

Як бачимо, педагогічні ідеї В. Сухомлинського, його твори для дітей про добро, дружбу, працю, любов до рідних, природи, Батьківщини є своєрідним

моральним кодексом, що сприяє формуванню у дошкільників морально-етичних уявлень, а відтак і емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу. У спадщині педагога закладено потужний виховний потенціал, що поєднує ідеї гуманізму, духовності та дитинства як найвищої цінності. І чим глибше ми занурюємося у творчість педагога і науковця, тим повніше усвідомлюємо зміст і мудрість його творів, ту головну ідею, яку прагнув передати педагог. В. Сухомлинський дуже тонко і проникливо розумів дитячу душу – почуття, мрії, думки дітей, делікатно, без примусу, допомагав їм робити правильний вибір та моральні висновки.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок: літературна спадщина В. Сухомлинського є унікальним засобом духовно-морального розвитку дошкільників, що поєднує художню емоційність, народну мудрість і глибоку педагогічну мету – виховання справжньої людини. Використання творів В. Сухомлинського у дошкільному віці сприяє не просто засвоєнню моральних уявлень і правил, воно стимулює перехід від зовнішньої моралі (зовнішній контроль, «треба/не треба») до внутрішнього морального орієнтира, коли дитина здатна переживати, оцінювати і самостійно діяти на основі морально-етичних уявлень. Таким чином, засобами художнього слова створюється фундамент для подальшого формування моральної позиції особистості, її здатності до етичного вибору і відповідальної поведінки у спільноті.

1.3. Засоби реалізації мультисенсорного підходу в ознайомленні дітей із літературними творами В. Сухомлинського

Природа дошкільного дитинства характеризується надзвичайною допитливістю. Каналами сприйняття довкілля, що допомагає його пізнати є всі органи чуття дитини. Однак багато традиційних методів навчання досі значною мірою покладаються лише на зір та слух, залишаючи поза увагою

інші шляхи пізнання. У цьому контексті важливого значення набуває мультисенсорне навчання, завдяки якому дитина цілісно сприймає оточення і глибше його розуміє. Використання в освітньому процесі усіх органів чуття (сенсорних систем) і є основою мультисенсорного підходу до навчання і виховання. Без нього дітям важко зрозуміти нові концепції, запам'ятати інформацію або проявляти інтерес упродовж певного часу. Поєднуючи візуальний, слуховий, тактильний та кінестетичний досвід, мультисенсорний підхід перетворює абстрактні заняття на змістовні захоплення. Незалежно від того, малюють діти літери на піску, плескають визначаючи кількість складів у слові, чи досліджують фігури руками, вони використовують усе своє тіло та мозок, щоб зрозуміти й запам'ятати те, чого їх навчають. Коли діти бачать, чують, торкаються, відчують аромат, рухаються, у мозку утворюються міцніші зв'язки, що полегшує розуміння та запам'ятовування нових понять. Наприклад, вивчаючи з дітьми літеру (навчання грамоти) вихователь показує її графічне зображення, предмет, назва якого починається з цієї літери, цю літеру можн обвести за шаблоном на піску, (тактильно) та відтворити рухами (кінестетично). Очікується, що, потрапляючи на кілька нейронних «гачків», матеріал буде глибше закодований, краще запам'ятовуватися та гнучкіше відновлюватися [ст з інтернету <https://surl.li/gltqxz>].

Варто зазначити, що в кожній дитині є свій пріоритетний спосіб пізнання світу і засвоєння знань: хтось краще розуміє споглядаючи, слухаючи а комусь потрібно активізувати кілька сенсорних підсистем, щоб збагнути невідоме й запам'ятати інформацію. Особливо це стосується дітей з особливим освітнім потребами.

Витоки мультисенсорного підходу до навчання дітей сягають середини 19 століття. Про це згадується у працях психологів, філософів, фізіологів, педагогів, зокрема у працях Л. Виготського, Г. Гардинера, М. Монтесорі, А. Пайвіо, Ж. Піаже, Д. Свеллера та ін. Л. Виготський зазначав, що навчання є ефективним, коли відбувається в соціальному контексті, за підтримки більш обізнаних інших. Залучення кількох органів чуття до спільного

завдання покращує соціальну взаємодію, роблячи навчання більш ефективним та змістовним []. Теорія Г. Гарднера мультиисенсорний підхід розглядає у контексті розвитку множинного інтелекту, який передбачає використання в освітньому процесі аудіо, відео матеріалів, наочності, музики, рухів, рефлексію та самовираження, складання моделей, використання інтерактивних ігор, заняття на свіжому повітрі, прогулянки на природі або дослідження довкілля, що залучають сенсорний досвід взаємодії з природою []. Аллан Пайвіо пропагував теорію подвійного кодування, за якою людський мозок обробляє вербальну та невербальну інформацію через два окремі канали: один для візуальних, а інший для вербальних стимулів. Мультиисенсорне навчання використовує обидва канали одночасно, наприклад, поєднуючи слова з відповідними зображеннями, внаслідок чого інформація зберігається як у візуальному, так і у вербальному форматах і утримується в пам'яті. Джон Свеллер, у своїй теорії когнітивного навантаження говорив про те, що люди мають обмежену оперативну пам'ять, і чим більше є способів взаємодіяти з інформацією, тим краще вона обробляється та зберігається. Мультиисенсорне навчання, розподіляючи інформацію по різних сенсорних шляхах, зменшує когнітивне перевантаження, дозволяючи дітям обробляти її легше та ефективніше

За Ж. Піаже, діти навчаються через взаємодію з навколишнім середовищем, і сенсорний досвід є важливим для цієї взаємодії. У мультиисенсорному навчальному середовищі діти взаємодіють з матеріалами фізично та розумово, тим самим формуючи знання, що ґрунтуються на конкретному досвіді []. Марія Монтесорі, італійський педагог лікар розглядала сенсорний досвід як фундамент для інтелектуального розвитку дитини. Вона вважала, що ніколи не потрібно класти у думку того, чого не було у ваших руках. Її педагогіка базується на принципі «сенсорної культури» як культури сприйняття світу через почуття. Ця сенсорна культура реалізується через спеціально розроблені дидактичні матеріали, що дозволяють дитині самостійно вивчати властивості об'єктів (форму, розмір,

колір, вагу, текстуру тощо) []. Цей процес допомагає не тільки розвивати органи чуття (зір, слух, дотик, нюх, смак), але й готує дитину до повноцінного життя, формуючи інтелект та особистість.

Видатні вчені і педагоги Ф. Фребель, М. Монтесорі, О. Декролі, К. Ушинський, С. Русова мультисенсорний підхід до навчання розглядали як один із найефективніших шляхів інтелектуального розвитку дитини. С. Русова, розглядала розвиток органів чуття як перший крок до самостійної свідомості дитини [].

Сучасні науковці А. Богуш, О. Брежнева, Н. Гавриш, Т. Дуткевич, В. Кошель, М. Машовець, Т. Поніманська, М. Фіцула, Н. Чабан та інші, мультисенсорний підхід розглядають у контексті сенсорно-пізнавального розвитку дитини, що передбачає сенсорне виховання як систему педагогічних впливів на всебічний розвиток дитини. Показником сформованості сенсорних уявлень та еталонів на думку вчених є здатність дітей застосовувати отримані знання в практичній діяльності, оволодіння засобами пізнання дійсності, розвиток наочно-дійового, наочно-образного та словеснологічного мислення [Бакай с. 94].

Виходячи із вищесказаного виокремимо позитивні моменти мультисенсорного підходу до навчання дошкільників. Це: покращення пам'яті і запам'ятовування (активізація численних органів чуття, створює багатші та міцніші зв'язки в пам'яті, що призводить до покращення запам'ятовування та довготривалого збереження вивченого матеріалу); посилення інтересу до теми через зосередженість та мотивацію; покращене розуміння складних понять, через представлення інформації в різних формах; підтримка різноманих за потребами дітей (використання кількох сенсорних вхідних допомагає ефективніше обробляти й розуміти контент, надаючи інструменти для подолання труднощів у навчанні); покращення когнітивного та моторного розвитку, що розвиває мозок; урізноманітнення стилів навчання – слухове, зорове, такесичне, аудіальне (мультисенсорне навчання враховує вподобання та дозволяє проводити більш індивідуалізоване викладання, що гарантує,

кожній дитині шанс на успіху навчанні); сприяння творчості (заохочується творче мислення та вирішення проблем, встановлюються зв'язки між ідеями та здатність критично і творчо мислити).

Засоби реалізації мультисенсорного підходу у процесі ознайомлення дітей з літературними творами В. Сухомлинського також ґрунтуються на активному залученні усіх органів чуття дитини – зору, слуху, дотику, нюху та рухової активності – з метою глибшого сприйняття, розуміння й емоційного переживання змісту творів. Мультисенсорне навчання відповідає природним механізмам пізнання дошкільників (візуальний - зір), аудіальний - слух), кінестетичний – рух) досвід та інші чуттєві враження (дотик, нюх, тощо), і саме через комплексне сенсорне сприйняття вони формують образи, емоції та моральні уявлення.

Розглянемо різновиди когнітивних позицій дітей, які визначаються способом сприйняття ними інформації (переважаючими каналами). Дитина-візуал в основному користується зоровими відчуттями під час сприйняття інформації. Її активності та ігри базуються на взаємодії з очима та руками. Вона із задоволенням спостерігатиме за ілюстраціями в книжці, проте без задоволення слухатиме казку. У взаємодії з однолітками дитина-візуал спочатку спостерігає, а потім вступає з ними в контакт, грає разом з ними.. Візуали в основному мовчазні, тому використовують у мовленні іменники, дієслова, означення та інші слова, що пов'язані з оцінкою – придивлятися, спостерігати, бачити, діяти тощо. Візуали потребують розвитку фізичного здоров'я та координації рухів. Вони запам'ятовують картинами, пам'ятають те, що побачили завдяки розвинутому мисленню.

Дитина з аудіальним типом сприйняття навколишнього світу розпізнає все через звуки, завдяки чому раніше за інших дітей починає говорити й має великий словниковий запас. Такі діти керуються відчуттям слуху, і в результаті вони люблять слухати музику та казки, спілкуватися й обговорювати, доводити свої думки. Вони навіть вигадують різні ігри та казки, вміють переконувати та вмовляти інших. Дітям-аудіалам властивий

високий рівень комунікабельності. У мовленні таких дітей важливо використовувати слова, пов'язані із слуховими сприйняттями, наприклад: голос, послухайте, обговорюємо, беззвучно тощо. Діти аудіали найкраще запам'ятовують за допомогою обговорення, оскільки у сприйнятті інформації домінує слух.

Дитина з кінестетичним типом сприйняття світу зацікавлена в дотиках та рухах. У неї добре розвинена координація, вона відчуває потребу постійно рухатися. Такі діти насолоджуються активними іграми та важко сидять на місці, вони легко втомлюються від багатогодинних занять. Дитина з кінестетичним типом сприйняття найбільше цінує тілесний контакт та тактильні відчуття. Її словниковий запас головним чином містить слова, які описують відчуття, такі як «схопити», «м'який», «теплий» та інші. Така дитина запам'ятовує загальні враження через рухи, дотики та інші фізичні взаємодії.

Головна мета мультисенсорного підходу до навчання дітей полягає в тому, щоб розвивати їх здатність спостерігати, аналізувати, слухати та уважно досліджувати світ, а також виховувати у них сенсорні стандарти та вміння використовувати свої сенсорні навички в різних сферах життя. У контексті творчості Сухомлинського цей підхід є надзвичайно продуктивним, оскільки його казки, оповідання й притчі насичені яскравими образами природи, звуками, кольорами, відчуттями, що спонукає педагогів до використання різних видів діяльності для розкриття художнього змісту. Як зазначають сучасні дослідники Н. Гавриш, мультисенсорне навчання забезпечує цілісне сприйняття художнього тексту та сприяє розвитку емоційного інтелекту, моральної чутливості й уяви дошкільників []. У рамках мультисенсорного підходу можливі такі форми роботи з дітьми як: ігри, індивідуальні завдання, спостереження, екскурсії, гурткова діяльність, заняття на свіжому повітрі, експерименти, читання художньої літератури, виставки ляльок, розважальні заходи, уроки фантазії та краси, а також обмін досвідом зі старшими дітьми.

Засоби реалізації мультисенсорного підходу у процесі ознайомлення дітей дошкільного віку з літературними творами Василя Олександровича Сухомлинського становлять важливу складову сучасної гуманістично орієнтованої освіти, адже вони сприяють гармонійному розвитку дитини, забезпечують єдність інтелектуального, емоційного та морального пізнання світу. В. Сухомлинський, як відомо, вважав, що справжнє виховання починається з пробудження у дитини «радість пізнання, краси навколишнього світу та здатності співпереживати». Саме тому його твори – казки, оповідання, притчі, легенди, моральні замальовки – містять потужний потенціал для реалізації мультисенсорного навчання, тобто навчання через взаємодію всіх органів чуття, у якому слово поєднується з образом, звуком, рухом і дією.

Мультисенсорний підхід у дошкільній освіті спрямований на те, щоб дитина не просто слухала текст, а жила в ньому, відчувала його кольори, запахи, звуки, рухи. Це цілком відповідає віковим особливостям дітей дошкільного віку, для яких пізнання є переважно чуттєвим, емоційно забарвленим і безпосереднім. Використовуючи цей підхід під час роботи з творами В. Сухомлинського, педагог має змогу перетворити процес сприйняття художнього слова на активну діяльність, що охоплює мовну, рухову, художню, музичну та емоційну сфери.

Одним із ефективних засобів реалізації мультисенсорного підходу є *інсценізація* літературних творів та ігри-драматизації. Під час театралізованих ігор діти відтворюють епізоди з оповідань, використовуючи інтонацію, рухи, міміку, жести дійових осіб, що сприяє глибшому розумінню мотивів їхньої поведінки і змісту їх вчинків. Вони беруть участь у театралізованих постановках за мотивами казок чи оповідань («Квітка сонця», «Гаряче серце», «Серце не камінь», «Як їжачок хотів побачити сонце»), підбирають костюми, декорації, відтворюють голоси героїв. Це дозволяє не лише краще запам'ятати зміст твору, а й глибше зрозуміти його моральний сенс. Через дію, рух та емоційне переживання діти проживають

ситуації добра, співчуття, дружби, справедливості, що формує в них емоційно-моральний досвід та емоційно-моральну свідомість. Прикладом таких творів є *«Гаряче серце»*, *«Квітка сонця»*, *«Сива волосинка»* тощо.

Важливу роль у мультисенсорному навчанні відіграють візуальні засоби – ілюстрації, перегляд картин, відеофрагментів, створення власних малюнків або аплікацій за мотивами творів. Діти можуть самостійно зобразити улюблених героїв, сценки з казок, елементи природи, які описує автор. Візуалізація розвиває образне мислення в дітей, естетичний смак, увагу до деталей і сприяє усвідомленню етичних аспектів твору, формуванню в дитини ціннісного ставлення до краси природи і людських почуттів.

Аудіальний компонент мультисенсорного підходу реалізується через слухання музики, звуків природи, дзюрчання струмка, інтонаційно-виразне читання вихователя, співи чи шумові ефекти, що супроводжують читання тексту. Наприклад, *«Казку про жайворонка»* можна супроводжувати записом співу птахів, а історію *«Дідусева казка»* – лагідною мелодією, що створює атмосферу родинного тепла. Таке поєднання звуку і слова підсилює емоційне враження, допомагає дітям глибше відчувати настрій твору, виявити емпатію до героїв, активізувати сприйняття і запам'ятовування.

Тактильні або кінестетичні засоби передбачають використання предметів, які можна побачити, торкнутися, понюхати чи навіть створити власноруч. Педагог може запропонувати дітям доторкнутися до листя, кори дерева, камінців, квітів – тих самих природних матеріалів, які описує В. Сухомлинський у своїх оповіданнях про рідну землю. Завдяки цьому дитина не просто чує слова про природу, а відчуває її на дотик, що формує емоційно-чуттєве ставлення до довкілля, виховує любов і дбайливість.

Надзвичайно ефективними у контексті творів В. Сухомлинського є емоційно-рольові ігри та моральні ситуації, під час яких діти розігрують сцени, пов'язані з добрими вчинками: допомога молодшим, піклування про тварин, подолання страху, вияв вдячності чи щирості. Наприклад, обговорення оповідання *«Сива волосинка»* може супроводжуватися грою

«Подаруй мамі тепло свого серця», що спонукає дітей замислитися над значенням любові й шани до батьків. Такі ігри не лише закріплюють зміст твору, а й формують моральну саморегуляцію та здатність до рефлексії.

Сучасні дослідники, Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Піроженко, І. Бех, О. Сухомлинська, підкреслюють, що мультисенсорний підхід у роботі з художнім словом забезпечує цілісне пізнання – коли інтелектуальне розуміння змісту поєднується з емоційно-ціннісним переживанням. Такий досвід має значний виховний ефект, оскільки саме через емоцію, уяву, гру та практичну діяльність формуються моральні поняття й переконання дитини. Крім того, реалізація мультисенсорного підходу може включати створення інтерактивного освітнього середовища – тематичних осередків за мотивами творів Сухомлинського, куточків природи, міні-вистав, літературних студій. У таких просторах діти мають можливість взаємодіяти з різними матеріалами, виконувати творчі завдання, слухати, малювати, грати, ставити запитання, тобто діяти активно, а не пасивно сприймати текст.

Отже, мультисенсорний підхід у процесі ознайомлення дітей дошкільного віку з творами В. Сухомлинського – це не просто методичний інструмент, а цілісна педагогічна філософія, що відповідає його гуманістичним ідеям. Він сприяє розвитку усіх сфер особистості дитини – інтелектуальної, емоційної, моральної, естетичної, комунікативної і перетворює процес спілкування з літературою на живий досвід духовного зростання. Завдяки такому підходу слово В. Сухомлинського оживає: діти не лише слухають, а й бачать, відчувають, переживають, творять – і саме через цю багатоканальну взаємодію засвоюють найвищі морально-етичні цінності, що лежать в основі педагогічної спадщини учителя і науковця. Емоційність, образність та спрямованість на розвиток серця, розуму й почуттів дитини. Сам педагог підкреслював: *«Дитина повинна жити у світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості»* – тобто в середовищі, що стимулює усі канали сприйняття.

Мультисенсорний підхід передбачає поєднання зорових, слухових, дотикових, кінестетичних і нюхових вражень у процесі ознайомлення з художнім текстом. Це дозволяє дітям не лише слухати твір, а й *переживати* його, усвідомлюючи моральний зміст через особистий досвід і емоційне відгукування. У роботі з творами В. Сухомлинського така методика набуває особливого значення, адже його казки й оповідання насичені природними образами, моральними дилемами, почуттями доброти, співчуття, вдячності та любові.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МУЛЬТИСЕНСОРНОГО ПІДХОДУ ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО- ЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ЛІТЕРАТУРНИМИ ТВОРАМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

2.1. Організація дослідно-експериментальної роботи та діагностика рівнів сформованості морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі експерименту

Експериментальна робота проводилася на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 43 «Вербиченька» Чернівецької міської ради Чернівецької області. В експерименті взяли участь 30 дітей старшого дошкільного віку, які відвідували групи «Веселка» – експериментальна група (ЕГ) і «Капітошка» – контрольна група (КГ) та 4 вихователі, які працювали в цих групах. Групи функціонували в однакових організаційних умовах. Експеримент тривав упродовж 2024-2025 навчального року поетапно.

Констатувальний етап експерименту був спрямований на виявлення початкового рівня сформованості морально-етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку та визначення компонентів, які потребують подальшого педагогічного впливу. Організація етапу передбачала послідовні дії: добір методик, розробку інструментів, проведення діагностики та узагальнення результатів. Методичний інструментарій ґрунтувався на теоретичних положеннях Л. Артемової, Л. Венгера, Т. Поніманської, а також на гуманістичній педагогіці В. Сухомлинського, який підкреслював, що моральність формується через емоційно пережитий досвід дитини, через чуйність, співпереживання, сердечність, як єдність переживання й дії.

Формувальний етап експерименту тривав передбачав створення моделі, яка відображала етапи формувальної роботи, їх мету, форми роботи, зміст,

перелік літературних творів морального спрямування В. Сухомлинського, виявлення і створення сприятливих педагогічних умов та впровадження їх в освітній процес процес ЕГ «Веселка» з використанням мультисенсорного підходу.

На заключному етапі експерименту здійснювалася повторна діагностика рівнів сформованості морально-етичних уявлень у дітей ЕГ й КГ за тими ж і подібними діагностичними завданнями, що і на констатувальному етапі експерименту. Було виявлено досягнуті рівні й зроблено порівняльний аналіз результатами констатувального та заключного етапу експерименту.

Зміст роботи на констатувальному етапі експерименту включав підготовку діагностичної методики, впровадження її в роботу з дітьми ЕГ, виявлення вихідних рівнів сформованості морально-етичних уявлень дошкільників. Діагностична методика передбачала складання діагностичної карти, яку було складено на основі досліджень українських науковців – М. Федорової (2016), С. Михальської (2018), А. Пасічник (2013), Ю. Смолянко (2021), О. Терещенко (2011). Карта містила три критерії, кожен з яких представлений двома показниками, а саме: *когнітивний* із показниками - знання про моральні категорії (добро, чесність, працьовитість, повага); *емоційно-ціннісний* – здатність до емпатії, емоційна чутливість, переживання моральних ситуацій; *поведінковий* – готовність діяти відповідно до моральних норм у реальних та змодельованих ситуаціях. Кожен критерій представлено двома показниками. Кожен показник оцінювався за трирівневою шкалою: високий – дитина проявляє якість стабільно, усвідомлено; середній – проявляє у типових ситуаціях, інколи потребує підказки; низький – прояви поодинокі або відсутні, дитині складно пояснити моральний зміст. Для виявлення рівня за кожним показником, було дібрано спеціальні завдання із включенням творів В. Сухомлинського. Критерії, показники і завдання подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії, показники та діагностичні завдання визначення рівнів сформованості морально-етичних уявлень старших дошкільників

Критерій	Показники	Діагностичні завдання / методики
Когнітивний	1. Знання моральних понять (доброта, справедливість, дружба, чесність).	Дидактичні ігри «Добре чи погано» «Чесно чи не чесно», «Хто друг, а хто недруг?»
	2. Уміння розпізнавати моральні та аморальні вчинки літературних персонажів, пояснити правила поведінки в описаній у ситуації	Бесіда – моральна дилема за оповіданнями В. Сухомлинського «Чому Петрик заплакав», «Образливе слово»
Емоційно-ціннісний	1. Здатність до емпатії, емоційного відгуку на моральну ситуацію	Методика «Емоційно-моральна чутливість» (етична бесіда за ілюстраціями до оповідання В. Сухомлинського «Як діти раділи, а ялинка плакала»)
	2. Усвідомлення почуття провини або сорому після неправильної поведінки	Етична бесіда за змістом твору В. Сухомлинського «Іменний обід»
Регулятивний	Усвідомлений вибір морально прийнятної поведінки у ситуації морального вибору.	Ігрова ситуація морального вибору: «Що потрібно зробити»
	Дотримання моральних правил у взаємодії з дітьми і дорослими	Спостереження за поведінкою дітей у природних умовах (ситуаціях)

- Опишемо процедуру виконання діагностичних завдань

Когнітивний критерій

Показник 1. Знання моральних понять (доброта, справедливість, дружба, чесність).

Мета – виявити знання дітьми моральних категорій.

Діагностичний інструментарій: Дидактичні ігри «Добре чи погано» «Чесно чи не чесно», «Хто друг, а хто недруг?»

Перебіг дослідження

Дорослий задає дітям питання, відповіді фіксує у діагностичній картці за шкалою від 0–3. Правильна відповідь – 3, відповідь за допомогою дорослого – 2, немає відповіді – 0).

Запитання: подякувати товаришеві за допомогу; нагрубити незнайомцеві; принести бабусі води; поступитися місцем у транспорті; нищити квіти в лісі; говорити погані слова; допомогти мамі полити квіти; дарувати щиру посмішку перехожим.

Показник 2. Уміння розпізнавати моральні та аморальні вчинки літературних персонажів, пояснити правила поведінки в описаній у ситуації.

Мета – визначити, чи може дошкільник пояснити мотиви поведінки і сформулювати правила для подібних ситуацій.

Діагностичний інструментарій: бесіди-дилеми за оповіданнями В. Сухомлинського «Чому Петрик заплакав», «Образливе слово». Дітям читаються оповідання, а потім проводяться бесіди (2 дні).

Перебіг бесіди-дилеми

Вихователь: Діти, сьогодні ми поговоримо про один випадок, який трапився з хлопчиком Петриком. У його історії є момент, коли потрібно зробити вибір. Давайте спробуємо зрозуміти, що відчував Петрик і як нам з вами діяти в подібній ситуації.

Короткий зміст оповідання (Вихователь переказує або читає.)

Хлопчик Петрик побачив у садку гарний великий яблуко і вирішив зірвати його, хоча знав, що це робити не можна. Коли він зірвав яблуко, гілочка зламалася. Петрик злякався того, що сталося, і... заплакав.

Проблемні запитання-дилеми: Чи правильно зробив Петрик, що зірвав яблуко, яке йому не належало? А що б зробили ви на його місці?

Поставимо себе на місце Петрика. Перед ним два шляхи: Зірвати яблуко, бо воно гарне, червоне, хочеться спробувати. Не чіпати, бо знаєш, що це чуже й може завдати шкоди дереву. Який шлях обрав Петрик? А який обрали б ви? Чому?

Які наслідки мав вчинок Петрика? Чому він заплакав? (страх / сором / почуття провини / розчарування). Які його сльози: «образи» чи «каяття»? Як Петрик міг би виправити свою помилку? Чи можна було уникнути цієї ситуації? Чи траплялося вам колись зробити вчинок, про який ви шкодували?

Висновок. Кожен наш вчинок має наслідки. І навіть маленьке бажання може призвести до великої помилки. Головне – вміти зупинитися, подумати і зробити правильний вибір. Сльози Петрика – це сльози совісті, яка підказала, що він учинив неправильно

Емоційно-ціннісний критерій

Показник 1. Здатність до емпатії, емоційного відгуку на моральну ситуацію.

Мета – визначити рівень емпатійності, уміння розпізнавати емоції й пояснювати їх причини; виявити здатність дитини розрізняти морально прийнятні та неприйнятні вчинки, пояснювати мотиви поведінки та наслідки дій.

Матеріал: ілюстрація до оповідання В. Сухомлинського «Як діти раділи, а ялинка плакала».

Форма – етична бесіда за ілюстраціями.

Перебіг бесіди

Дорослий попередньо читає оповідання дітям. Після читання розглядають ілюстрації і проводиться бесіда:

Вихователь. Чому діти раділи, коли зрубали ялинку? (Вони хотіли свята та краси для себе.) Чи мали вони право так чинити? (Вони могли так вчинити, але це призвело до страждань ялинки). Чи думали діти про ялинку, яку вони зрубали? (Ні, вони були зосереджені лише на своїй радості.)

Обговорення почуттів ялинки: Як почувалася ялинка? (Їй було боляче, вона страждала, бо втратила життя та була принесена в жертву). Чому вона плакала? (Вона плакала за своїми братами та сестрами-ялинками, які залишилися рости в лісі, а також за тим, що чиєсь щастя було здобуто через її страждання). Що означає плакати? (Плакати - це вияв болю, смутку, страждань.)

Обговорення співчуття та відповідальності: Чи було це добре з боку дітей, що вони принесли шкоду ялинці заради своєї радості? (Ні, їхня радість була здобута ціною чужих страждань, що робить їхню радість неправильною). Чи мали діти думати про наслідки своїх вчинків? (Так, вони повинні були усвідомлювати, що їхні вчинки можуть мати негативні наслідки для інших). Чи справедливо було, що ялинка страждала через їхню радість? (Ні, нічیه щастя не повинно бути здобуто ціною страждань інших.)

Мораль та висновки: Що б ви могли запропонувати дітям, щоб вони могли прикрасити свій дім на свята без шкоди для природи? (Наприклад, прикрасити гілки, які впали, або прикрасити живу ялинку в лісі, а не зрубати її.) Що означає бути чуйним до інших живих істот? (Бути уважним до їхніх почуттів та не завдавати їм шкоди). Як ми можемо виявити свою любов та турботу до природи? (Наприклад, садити дерева, піклуватися про птахів, не смітити в лісі). Які добрі вчинки ми можемо робити, щоб приносити радість не тільки собі, але й іншим? (Наприклад, допомагати старшим, ділитися з друзями, турбуватися про тварин). Що означає бути щасливим? (Бути щасливим, коли щасливі й інші).

Висновок. Справжня радість не приносить нікому страждань. Вона повинна бути здобута через добрі вчинки та любов до всіх живих істот.

Показник 2. Усвідомлення почуття провини або сорому після неправильної поведінки.

Мета – виявити чи відчують й усвідомлюють діти власну провину або сором.

Інструментарій дослідження: етична бесіда за змістом твору В. Сухомлинського «Іменний обід».

Вихователь розповідає дітям про те, що У Ніни велика сім'я, а найстарша в ній – бабуся, якій уже 82 роки. Руки бабусі тремтять, і коли вона їсть, іноді краплі падають на стіл. Перед іменинним обідом Ніна починає хвилюватися: раптом подруги помітять тремтіння рук і сміятимуться? Їй

соромно за бабусю. Вона тихо каже мамі, що краще бабусі не сідати за святковий стіл. Мама, почувши це, мовчки знімає скатертину, прибирає стіл і скасовує обід. І каже доньці найважливіші слова-побажання.

Питання. Чому Ніна злякалася, що подружки сміятимуться з бабусі? Чи справді це могло статися? Чи правильно вона поставилася до найстаршої людини в родині? Чи справедливо було прохати відсторонити бабусю? Що насправді має бути головним у родинному святі – зовнішній вигляд чи родинна любов? Як ви думаєте, що хотіла навчити дочка мама. Чому вона скасувала обід? Що означає бути «справжньою людиною»? Які якості в це входять? Чи був у вашому житті випадок, коли ви або інші соромилися рідних? Як це можна виправити?

Мораль твору: соромитися треба своїх поганих вчинків, а не старості рідних. Людяність проявляється у ставленні до найслабших і найстарших. Свято – не стіл і не скатертина. Свято – це любов у родині. Роки – це не недолік, а життєва мудрість і гідність.

Регулятивний критерій

Показник 1. Усвідомлений вибір морально прийнятної поведінки у ситуації морального вибору.

Мета – виявити рівень усвідомлення дітьми значення моральних вчинків, вміння визнавати помилки та знаходити правильний вихід зі складної; вміння оцінювати ситуації та самостійно обирати морально правильну дію.

Метод дослідження - ігрова ситуація морального вибору: «Що потрібно зробити».

Перебіг ситуації морального вибору «Що потрібно зробити?»

Вихователь. «Діти, у нашій чарівній коробці заховалися різні життєві ситуації (картки із зображенням моделей поведінки у різних ситуаціях). Вам потрібно обрати правильний вчинок – такий, який допоможе людям і зробить світ добрішим».

Дитина витягує картку, наприклад: *Двоє дітей посварилися через книгу. Дитина стоїть самотньо й сумує. Хтось не може дістати іграшку з полиці.*

Вихователь запитує: «Що, на твою думку, потрібно зробити?»

Дитина формулює варіант поведінки: «Підійти й сказати про рукавичку», «Помирити друзів», «Запитати, чому він сумує».

Діти в колі можуть доповнювати: «А я би...», «А ще можна...»
Вихователь спрямовує думки дітей, але не диктує готового рішення.

Розігрування ситуації. Діти обирають ролі та коротко програють запропонований варіант: один – той, хто потребує допомоги; інший – той, хто допомагає; решта – спостерігачі. Після сценки вихователь уточнює: «Як почувалася дитина, коли їй допомогли? А як почувався той, хто допомагав?».

Діти разом шукають найморальніший варіант, аргументуючи: Чому це правильно? Як це впливає на інших? Чому допомогти – це важливо?».

Підбиття підсумку: «Правильний вчинок – той, який приносить користь і радість іншим. У житті завжди є можливість допомогти».

Показник 2. Дотримання моральних правил у взаємодії з дітьми і дорослими

Мета – виявити реальні прояви моральних якостей у спонтанній діяльності.

Метод дослідження – спостереження за поведінкою дітей у природних ситуаціях.

Спостереження проводилося за такими параметрами: готовність допомогти; здатність ділитися; ставлення до праці; прояви емпатії.

Результати фіксувалися в таблиці у вигляді циклограми. Підраховувалася кількість проявлених кожною дитиною моральних якостей. Щодо якісних результатів, то найчастіше фіксувався показник «готовність допомогти». Найменшу кількість позитивних результатів зафіксовано за показником «прояви емпатії».

За кожним критерієм і його показниками було визначено рівні сформованості морально-етичних уявлень.

Низький рівень. Когнітивний критерій - обмежені знання про моральні норми, плутанина в оцінках добра і зла. Емоційно-ціннісний: байдужість до переживань інших, слабе почуття співчуття чи сорому. Поведінковий: моральні дії здійснює лише під контролем дорослого.

Характеристика проявів: Поведінка ситуативна, імпульсивна, залежить від зовнішніх стимулів; дитина часто порушує правила гри, може бути егоцентричною, не усвідомлює моральної суті вчинків. Під час гри забирає іграшку без дозволу, не помічаючи образи іншого; виконує моральну дію (поділитися, допомогти) лише після нагадування вихователя).

Середній рівень. Когнітивний критерій: розуміє основні моральні норми (чесність, доброта, справедливість), але не завжди вміє застосувати їх у реальних ситуаціях; емоційно-ціннісний: виявляє емпатію, співчуття, але ще нестійко; поведінково-регулятивний: дотримується правил, якщо отримує схвалення (після зауваження визнає провину і вибачається; може поділитися, якщо хтось попросить, але рідко ініціює допомогу самостійно.; у розмові каже: «Я знаю, що треба ділитися, але не завжди хочеться»).

Характеристика проявів: Поведінка частково регулюється моральними мотивами, дитина починає замислюватися над наслідками вчинків, але іноді діє під впливом моменту чи емоцій. Після зауваження визнає провину і вибачається. Може поділитися, якщо хтось попросить, але рідко ініціює допомогу самостійно. У розмові каже: «Я знаю, що треба ділитися, але не завжди хочеться».

Високий рівень. Когнітивний критерій: усвідомлює моральні поняття, може аргументувати свої судження («чому так правильно»); емоційно-ціннісний: глибоко переживає моральні ситуації, проявляє емпатію, доброзичливість; поведінково-регулятивний: діє морально навіть без зовнішнього контролю, ініціює добрі вчинки.

Характеристика проявів. Поведінка стійка, морально мотивована, заснована на внутрішніх переконаннях. Дитина здатна співвідносити свої дії з етичними нормами та оцінювати їх. Самостійно пропонує допомогу

іншому. Захищає молодших або слабших дітей у групі. Пояснює товаришам, що «чесно грати – це правильно, бо інакше буде несправедливо».

Характеристику *узагальнених рівнів* подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

<i>Рівні</i>	<i>Характеристика</i>
<i>Низький</i>	<p>Знання про моральні норми фрагментарні, нечіткі; дитина плутається в оцінках добра і зла. Слабкий розвиток емпатії; байдужість до переживань інших; емоційні реакції поверхові. Моральна поведінка проявляється лише під контролем дорослого; імпульсивність, ситуативність.</p> <p>Дитина не усвідомлює моральної сутності власних дій, часто порушує правила, керується зовнішніми стимулами. Добровільні моральні вчинки майже відсутні. Може забирати іграшку, не помічаючи образи іншого; ділиться або допомагає лише після нагадування.</p>
<i>Середній</i>	<p>Дитина розуміє основні моральні норми, але не завжди вміє застосувати їх у реальних ситуаціях; здатна до емпатії, співчуття, однак їх прояви нестійкі та залежать від ситуації; дотримується правил переважно за умови зовнішнього схвалення; після зауваження визнає провину.</p> <p>Поведінка частково регулюється моральними мотивами. Дитина починає усвідомлювати наслідки своїх дій, але інколи діє імпульсивно. Може поділитися, якщо її просять, але не завжди має власну ініціативу. Типові висловлювання: «Я знаю, що треба допомагати, але не завжди хочеться».</p>
<i>Високий</i>	<p>Дитина добре орієнтується в моральних поняттях, уміє аргументувати, чому певна дія є правильною чи неправильною. Вона здатна до глибоких моральних переживань; проявляє стійку емпатію, доброзичливість. Морально вмотивована поведінка є стійкою і незалежною від дорослого; дитина ініціює добрі вчинки.</p> <p>Моральна поведінка ґрунтується на внутрішніх переконаннях. Дитина самостійно пропонує допомогу, захищає молодших, аргументує етичну позицію («чесно грати правильно, бо інакше буде несправедливо»). Поведінка стабільна, узгоджена з нормами.</p>

Зазначимо, що за спостереженнями А. Пасічник, перехід від середнього до високого рівня часто пов'язаний із розвитком внутрішнього контролю – дитина починає керуватися власними моральними переконаннями, а не лише зовнішнім схваленням. М. Федорова наголошує, що високий рівень морально-етичних уявлень корелює з розвитком ціннісно-сислової сфери: дитина не просто знає норми, а *розуміє їх сенс* у контексті взаємин і спільного життя. С. Михальська доводить, що формування таких уявлень прискорюється за умов емоційно насиченого спілкування, коли дорослий

демонструє моральну поведінку як приклад. Найбільш інформативними є ситуації, де дитина самостійно робить моральний вибір, а не просто повторює правильні відповіді дорослих.

Отже, критерії, показники та завдання у системі оцінювання морально-етичних уявлень старших дошкільників забезпечують цілісний аналіз морального розвитку, оскільки поєднують когнітивний, емоційний-поведінковий аспекти. Вони дають змогу визначити не лише рівень знань про мораль, а й глибину внутрішнього прийняття цінностей та здатність до моральної саморегуляції.

Дані отриманих результатів за всіма критеріями дали змогу здійснити розподіл дітей дітей ЕГ й КГ за рівнями сформованості морально-етичних уявлень старших дошкільників (таблиця 2.2.).

Таблиця 2.2.

Результати констатувального етапу

<i>Група</i>	<i>Кількість дітей</i>	<i>Високий рівень</i>	<i>Середній рівень</i>	<i>Низький рівень</i>
ЕГ	15	3 (20%)	6 (40%)	6 (40%)
КГ	15	2 (13%)	7 (47%)	6 (40%)

Як бачимо з таблиці в ЕГ на високий рівень зафіксовано у 3 (20%) в КГ – лише у 2 (13%). Середній рівень продемонстрували 6 (40%) осіб ЕГ і 7 (47%) – КГ. Дітей із низьким рівнем було порівно в обох групах – 6 (40%).

Проведена діагностика дозволила визначити актуальний рівень морально-етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку та встановити, що значна частина дошкільників потребує цілеспрямованого педагогічного впливу. Отримані результати стали підґрунтям для розробки формувального етапу експерименту, який передбачав упровадження **мультисенсорного підходу** у процесі ознайомлення дітей з творами В. Сухомлинського, активізацію емоційного досвіду та стимулювання моральної поведінки.

2.2. Зміст формування морально-етичних уявлень засобами творів В. Сухомлинського з використанням мультисенсорного підходу

На формувальному етапі експерименту було розроблено і впроваджено експериментальну методику формування морально-етичних уявлень засобами творів В. Сухомлинського з використанням мультисенсорного підходу групи та впроваджено її в освітній процес ЕГ. Впровадження тривало упродовж 6 місяців 2024-2025 навчального року.

Теоретичним підґрунтям для створення експериментальної моделі виступили наступні положення:

–мультисенсорний підхід (від лат. *multi* – багато, *sensus* – відчуття) ґрунтується на одночасному залученні кількох сенсорних каналів– зору, слуху, дотику, руху, нюху, смаку – для більш глибокого сприйняття, усвідомлення та закріплення морального досвіду. Чим більше аналізаторів бере участь у процесі пізнання, тим ефективніше відбувається інтеріоризація моральних норм, тобто перехід їх у внутрішні переконання дитини (О. Кононко, Н. Гавриш, Л. Калмикова, А. Пасічник);

–положення Л. Виготського про провідну роль соціальної взаємодії, емоційного контакту та спільної діяльності у розвитку вищих психічних функцій дитини. Згідно з його культурно-історичною теорією, моральні уявлення не виникають стихійно — вони формуються через засвоєння соціального досвіду в емоційно значущих ситуаціях. Саме тому художній текст, особливо твори В. Сухомлинського, виступає потужним засобом морального впливу, адже поєднує образність, емоційність і людські взаємини; дитина мислить образами, а тому моральні ідеї повинні подаватися через яскраві, емоційно насичені приклади (К. Ушинський);

–казка, оповідання, художній образ є природним каналом, через який дитина пізнає добро й красу. Моральне виховання повинно бути не повчанням, а «емоційним відкриттям», що залишає слід у серці дитини (В. Сухомлинський);

–моральні уявлення дошкільника тісно пов’язані з переживаннями, і саме емоційне ставлення визначає готовність дитини діяти морально. Звідси впливає значення мультисенсорного підходу, що активізує різні канали сприймання — зоровий, слуховий, тактильний, кінестетичний — і підсилює емоційний вплив художнього твору (Л. Божович, О. Кононко);

–сенсорна насиченість середовища підвищує рівень розуміння, концентрацію уваги та емоційну чутливість, що позитивно впливає на засвоєння моральних норм (М. Монтесорі);

–принципи гуманістичної педагогіки, згідно з якими дитина є активним суб’єктом виховного процесу, а не пасивним об’єктом впливу. Гуманістична парадигма вимагає врахування індивідуальних особливостей, забезпечення емоційного комфорту, створення умов для самовираження та морального вибору (Я. Корчак, Ш. Амонашвілі). Це прямо корелює із засадничими ідеями В. Сухомлинського про виховання серцем, розвиток чуйності, емпатії та відповідальності;

–принцип інтеграції сенсорного й морального розвитку. Гармонійне поєднання художнього слова з діяльністю «через руки» сприяє поглибленню знань і переживань, робить мораль конкретною, а не абстрактною. Саме тому мультисенсорний підхід вважається ефективним інструментом у морально-етичному вихованні дошкільників (Н. Яременко, Г. Беленька, О. Савченко).

Отже, теоретичні передумови методики ґрунтуються на синтезі культурно-історичної теорії розвитку, гуманістичної педагогіки, сенсорної дидактики та морально-етичного вчення В. Сухомлинського. Їх поєднання забезпечує глибоке, емоційно забарвлене та діяльнісно насичене формування моральних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Мета методики - формування у дітей старшого дошкільного віку цілісних морально-етичних уявлень через активізацію емоційно-чуттєвого досвіду за допомогою мультисенсорної взаємодії слухового, зорового, дотикового, кінестетичного, емоційного сприймання під час роботи з творами

В. Сухомлинського з моральним змістом (образом, ситуацією, казкою, звуком, рухом) на матеріалі дитячих творів В. Суходолінського.

Завдання формувальної методики: збагачувати сенсорний та емоційно-моральний досвід дітей; розвивати здатність розпізнавати моральні явища через різні відчуття (бачити, чути, відчувати, проживати); формувати позитивне ставлення до моральних норм і бажання діяти морально; стимулювати активне моральне самовираження у грі, творчості, спілкуванні.

Педагогічні умови ефективності формувального процесу:

емоційно комфортне середовище, що сприяє щирому прояву почуттів і моральних переживань (атмосфера довіри, без осуду);

–інтеграція морально-етичного змісту у різні види діяльності (гра, музика, малювання, рухова активність, казка);

–залучення всіх сенсорних каналів (зір, слух, дотик, рух, смак, нюх) під час засвоєння моральних понять;

–активна участь дитини у створенні моральних ситуацій – через рольові ігри, драматизації, творчі завдання;

–позиція педагога як співпереживаючого партнера, який не моралізує, а допомагає прожити моральну ситуацію емоційно та сенсорно, є моральним взірцем;

–поступовий перехід від зовнішніх дій до внутрішнього морального осмислення (від відчуття – до усвідомлення – до моральної дії).

– систематичність і повторюваність моральних ситуацій;

– в'язок моральних понять із реальним життям дитини.

Методи роботи: сенсорна стимуляція (використання кольорів, звуків, предметів, запахів для створення асоціацій із моральними поняттями); дидактичні ігри морального змісту (“Добрий учинок”, “Знайди, що добре”); інтерактивне читання (запитання до дітей під час читання, вираження емоцій через міміку й рух); рольова гра (драматизація оповідань В.

Сухомлинського); педагогічне спостереження у повсякденному житті групи; бесіда-міркування — для формування усвідомлених суджень.

Основні форми роботи: індивідуальні бесіди з дітьми; групові читання з елементами мультисенсорної взаємодії, інтегровані заняття (“Художнє слово + музика + рух”); олективні творчі справи (“Малюємо добро”, “Садимо квітку доброти”).

Модель формувальної роботи відображено у таблиці 2.4. Зазначимо, що всі етапи моделі пов’язані між собою: кожен наступний етап спирається на результати попереднього: від емоційного залучення через осмислення до практичного застосування моральних норм.

Очікується, що в результаті впровадження моделі дитина усвідомлюватиме моральні категорії, співпереживатиме героям, буде здатна до морального вибору і демонструватиме доброзичливу поведінку в колективі.

Модель формувальної роботи

Таблиця 2.4.

1.Емоційно-мотиваційний етап			
<i>Мета:</i> створити позитивний емоційний фон, зацікавити темою, налаштувати дітей на чуттєве сприймання творів, сформувати позитивне ставлення до морального змісту через сенсорні стимули			
<i>Педагогічні умови</i>	<i>Форми роботи</i>	<i>Зміст (твори В. Сухоминського)</i>	<i>Сесорні засоби</i>
доброзичлива атмосфера прийняття; емоційна підтримка вихователя;	Бесіди-спостереження, сенсорні хвилинки (звуки природи, тактильні предмети, запахи — м’ята, квіти, дерево, музика); інтерактивні бесіди-налаштування; міні-ігри на емпатію («Відчуй настрій героя», «Який це звук?»); емоційні кола, де діти вибирають символ свого настрою (камінчик,	«Як Сергійко навчився працювати». «Квітка і метелик», «Тепло людських рук». Добре слово» — для створення атмосфери доброзичливості; «Серце матері»; «Як же все-таки гарно бути	слухання спокійної мелодії перед читанням; – розгляд ілюстрацій і реальних предметів (робочі інструменти, квітка, тканина); – аромат квітів (нюховий стимул); – короткі рухові ігри (“Передай добро руками”).

	стрічка, пір'їнка).	людиною»;	
		«Чому плаче калина»	

Обґрунтування. Сенсорні стимули активують увагу та пам'ять, створюють емоційний стан, у якому дитина краще сприймає моральні ідеї. Емоційний настрій — передумова морального переживання, яке є основою формування уявлень про добро й чуйність.

Коментар дослідника: Діти проявляли інтерес і здивування, часто запитували: «А що буде далі?». Позитивна емоційна налаштованість сприяла активному залученню до подальшої діяльності.

2. Художньо-пізнавальний

Мета: забезпечити глибоке розуміння змісту оповідань, осмислення вчинків персонажів, активізація моральних суджень через різні канали сприймання.

Педагогічні умови	Форми роботи	Зміст (твори В. Сухоминського)	Сенсорні засоби
використання коротких, яскравих текстів, доступних для дитячого сприймання; Чітка емоційна подача твору: темп мовлення, інтонація, паузи. Залучення різних сенсорних каналів — зорового, слухового, кінестетичного. – організація діалогового обговорення («Що герой відчував?», «Що ти зробив би?»).	Інтерактивне читання, обговорення, порівняння поведінки героїв, інсценізація фрагментів твору. Заняття-драматизації, заняття-модельовання моральних ситуацій, образотворчо-сенсорні заняття.	<ul style="list-style-type: none"> • «Горобчик і голуб» (про дружбу та безкорисливу допомогу); • «Камінчик» (про обережність і наслідки); • «Слід на землі» (про значення добрих справ); • «Красиве і потворне» (про моральну красу людини). 	слухання аудіозапису голосу педагога з музичним супроводом; – демонстрація зображень героїв на планшеті чи у книжці; – ляльковий театр для розігрування сюжету; – використання міміки, жестів, символічних предметів (гілочка, гніздо, пір'їнка).

Обґрунтування. Дитина не просто слухає текст — вона «проживає» його через образи та сенсорні відчуття. Саме такий тип сприймання стимулює формування моральних уявлень, бо включає емоції, уяву та особистісне ставлення.

Коментар дослідника. Діти активно обговорювали поведінку героїв. Висловлювали моральні судження: «Він зробив погано, бо пташці боляче». У групі сформувався стійкий інтерес до висновку «чому так робити треба». Це свідчило про активізацію когнітивного і ціннісного компонентів морального досвіду.

3. Сенсорно-діяльнісний етап

Мета – перевести моральні ідеї зі сфери уявлення в особистий досвід; створити умови для морального вибору й практичних дій; закріпити поняття «добро», «співпереживання», «чесність», «повага» у конкретних ситуаціях.

Педагогічні умови	Форми роботи	Зміст (твори	Сенсорні засоби
-------------------	--------------	--------------	-----------------

		<i>В. Сухоминського)</i>	
<p>створення середовища, що стимулює моральні вчинки; – схвалення позитивних дій, але без матеріального заохочення; – приклад вихователя як морального взірця.</p> <p>Організація діяльності «через руки», бо моторика підсилює засвоєння морального змісту.</p> <p>Використання предметів-символів, що допомагають дітям переводити абстракції в конкретні образи.</p> <p>Створення ситуацій морального вибору з позитивним підкріпленням (похвала, рефлексія, групова підтримка).</p>	<p>Колективні доручення (“Допоможи молодшому”), ігри “Добрі руки”, ведення «Щоденника добрих справ», акція “Твори добро щодня”.</p> <p>виготовлення сенсорних колажів («Дерево добрих справ», «Стежинка правди»);</p> <p>рольові ігри та мікроситуації («Як ти допоможеш іншому?»);</p> <p>творчі завдання («Зернятка добра» — діти вкладають у мішечок свої добрі наміри);</p> <p>створення символічних предметів (амулету доброти, сонечка радості);</p> <p>сюжетно-рольові ігри за мотивами творів.</p>	<p>«Сьома дочка» (самопожертва, любов до ближнього);</p> <p>«Не загуби...» (відповідальність за свої вчинки);</p> <p>«Добре бути людиною»;</p> <p>«Спляча книга» (цінність знань і праці).</p> <p>Добре слово», «Не залишай друга в біді».</p>	<p>візуальні нагадування (таблички, символи добра);</p> <p>– звукові сигнали (дзвіночок “доброти” при доброму вчинку);</p> <p>– тактильні засоби (м’яка “долонька добра”, яку передають за гарну справу).</p>

Обґрунтування. Діти цього віку мислять конкретно, тому сенсорна діяльність робить мораль персонально значущою. Переживання в дії — найефективніший спосіб сформувати стійкі моральні уявлення.

Коментар дослідника. Спостерігалось зростання спонтанних проявів доброзичливості. Діти ініціювали допомогу одне одному, навіть без звернення дорослого. Це підтверджує інтеріоризацію моральних норм, тобто їх перехід у внутрішні переконання.

4.Рефлексивно-ціннісний етап

Мета: сформувати здатність до моральної рефлексії — оцінки власних і чужих учинків, усвідомлення власних емоційних станів. узагальнити пережите й осмислене; сформувати особисті висновки та ціннісні орієнтири; перевести моральний зміст у «власне правило життя».

<p>створення безпечного простору для щирого висловлення почуттів; – підтримка будь-якої спроби самоаналізу; – педагогічне спостереження без тиску.</p> <p>1. Повага до думки кожної дитини, створення атмосфери безпеки.</p> <p>2. Використання м'яких сенсорних символів, що допомагають назвати емоцію.</p> <p>3. Поступове підведення дітей до узагальнень.</p>	<p>Ігри “Закінчи речення” (“Я радий, коли...”, “Мені соромно, коли...”), малювання почуттів, моральні Колективна бесіда “Чого навчили нас оповідання В. Сухомлинського?”, інтегроване заняття “Квітка добра” (створення колективної аплікації).казки-дискусії.</p> <ul style="list-style-type: none"> • емоційні підсумкові кола; • вибір сенсорних «маркерів настрою» (камінчик миру, пір’їнка ніжності, стрічка дружби); • обговорення в парах або групах; • створення «правил-відкриттів», які діти формулюють самостійно; • міні-щоденники добрих справ. <p>Колективна бесіда “Чого навчили нас оповідання В. Сухомлинського?”, інтегроване заняття “Квітка добра” (створення колективної аплікації).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • «Соромно перед Соловейком», • «Для чого людині серце»; • «Чому мама плаче»; • «Добра вода»; • «Як треба берегти книгу». 	<p>– “Кольори емоцій” (діти обирають колір для кожного почуття); – сенсорні картки (шорсткі – неприємні вчинки, гладкі – добрі); – спокійна інструментальна музика під час малювання.</p> <p>– музичний супровід під час створення колективної роботи; – використання кольорових матеріалів (пелюстки різних відтінків — символ добрих учинків).</p>
--	--	---	--

Обґрунтування. Рефлексія — необхідний компонент морального розвитку. Коли дитина висловлює власні почуття й думки, вона переходить від зовнішнього засвоєння моралі до внутрішнього прийняття

Коментар дослідника. Діти почали говорити про внутрішні переживання: “Мені теж було соромно, коли не поділився.” Це демонструє розвиток моральної свідомості та емпатійності. Діти самостійно узагальнювали: “Якщо робиш добро, то радієш.” Переважала позитивна самооцінка, підкріплена колективною підтримкою. Спостерігалася

Як бачимо з таблиці 2.4. методика формування морально-етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку за літературними творами В. Сухомлинського з використанням мультисенсорного підходу передбачає поетапну, цілісну й емоційно насичену роботу, у центрі якої — активне занурення дитини в художній світ через мультисенсорне сприймання. Такий підхід дозволяє задіяти зір, слух, дотик, рухову активність, емоційний досвід та власні враження дітей, завдяки чому моральні ідеї стають не абстрактними правилами, а особистісно пережитими відкриттями.

На **першому етапі — емоційно-мотиваційному** — педагог створює атмосферу доброзичливості й очікування: використовує короткі сенсорні стимули (звуки природи, запахи квітів, тактильні предмети), що логічно перегукуються з темою твору. Це допомагає налаштувати дітей на чуттєве сприйняття й підготувати їх до морального змісту оповідання чи казки. Наприклад. Заняття-читання з елементами сенсорного занурення.

Твір «Суниці для Наталі»

Сенсорика: тактильні муляжі ягід (м'якші, твердіші), нюхові проби (ароматизація), візуальний ряд зображень ягід та лісу.

Перебіг: перед читанням діти торкаються «суниць», порівнюють текстуру, відгадують запах. Під час читання педагог створює «лісову атмосферу» (фонові звуки лісу).

Моральний акцент: щедрість, турбота.

«Камінь у полі»

Сенсорика: камінчики різної форми (гладкі, шорсткі), холод/тепло поверхні,

міні-панорама (піщаник → поле).

Перебіг: діти обирають камінь, торкаються, відчувають фактуру, асоціюють із «працею» або «байдужістю».

Моральний акцент: відповідальність за довілля, працьовитість.

«Ледача подушка»

Сенсорика: контрастні тактильні матеріали (м'яке / тверде), тілесне відчуття «лінивості» (покласти голову на подушку – короткий руховий момент),

зорове порівняння подушок.

Моральний акцент: подолання лінощів, самоорганізація.

«Добре слово»

Сенсорика: аудіальні ефекти (м'який дзвіночок на «добре слово», низький звук — на «погане»), кольорові картки емоцій (рожевий – доброта, сірий – образа), тактильні «теплі серця».

Моральний акцент: сила доброго ставлення, ввічливість.

Результати роботи на етапі - діти активно реагують на емоційні стимули, розпізнають «теплі» і «холодні» вчинки, проявляють перші узагальнення про моральні якості.

Другий етап — художньо-пізнавальний — передбачає читання або слухання твору В. Сухомлинського з додатковими елементами візуалізації: використанням ілюстрацій, рухових імпровізацій, тіньового чи пальчикового театру, інсценізації. Педагог акцентує увагу дітей на внутрішніх переживаннях героїв, добираючи питання, що стимулюють співпереживання: «Що відчуває герой?», «Чому він так вчинив?». Завдяки цьому діти усвідомлюють моральні сенси через яскраві образи, а не дидактичні настанови.

Наприклад фрагмент заняття «Будь обережним: урок від камінчика» за твором **В. Сухомлинського «Камінчик»**

Підхід: мультимодальний (зоровий, слуховий, тактильний, моторний, емоційний сенсори)

. Мотиваційний етап (сенсорне залучення)

Матеріали: кошик із різними камінчиками (гладкі, шершаві, великі, маленькі).

Хід: Вихователь показує кошик *«Діти, сьогодні до нас завітали маленькі мандрівники — камінчики. У кожного з них своя історія. Доторкніться до камінця, відчуйте його... який він?»*

- Діти торкаються, описують: гладкий, важкий, теплий/холодний.
- Активуються тактильні та зорові сенсори, формується емоційна зацікавленість.

2. Читання твору (слухове сприймання + уява)

Вихователь читає твір повільно, з паузами, використовуючи інтонацію, щоб підсилити емоційні моменти.

Після ключових фраз ставить запитання:

- *«Що захотів зробити хлопчик?»*
- *«Чому камінчик покотився далі, ніж він думав?»*
- *«Які наслідки це могло мати?»*

→ Активується слуховий канал, розвивається мовлення й логічне мислення.

3. Обговорення (емоційно-ціннісний компонент)

На килимку стоять фігурки: хлопчик, дорога, струмок, камінчики.

Запитання:

- *«Як ти думаєш, чи передбачив хлопчик, що станеться?»*
- *«У яких ситуаціях у житті потрібно бути обережним?»*
- *«Що б ти зробив на місці хлопчика?»*

→ Діти усвідомлюють зв'язок дій і наслідків.

4. Сенсорна вправа «Рух камінчика» (моторика + аналіз)

Діти працюють у парах.

Матеріали: жолобки або картонні доріжки різної довжини та нахилу.

Завдання:

- Покотити камінчик по різній доріжці і визначити:

«Куди він покотиться швидше? Далі? Чому?»

→ Діти наочно переконуються, що напрям і сила дії змінюють результат.

→ Розвивається сенсорика, моторика, елементарне природознавче мислення.

5. Творче моделювання «Ситуація обережності» (візуальний + речовий сенсор)

Матеріали: папір, камінці, фарби, природні матеріали.

Завдання:

Створити невелику аплікацію/колаж «Ситуація, коли треба бути обережним». (Наприклад: дорога, річка, лісова стежина, ігровий майданчик).

→ Діти передають свої емоції та знання через творчість

6. Підсумок

Бесіда:

- «Чому важливо думати перед тим, як щось робити?»
- «Який урок нам подарував маленький камінчик?»

Вихователь узагальнює:

«Кожна дія має свої наслідки. Будь уважним і обережним, як справжній мудрий мандрівник.»

7. Рефлексія (емоційно-сенсорний вихід)

Діти обирають камінчик і кладуть його в «Скриньку мудрості», промовляючи:

«Я буду обережним, коли...» (закінчують фразу).

На третьому етапі — сенсорно-діяльнісному — діти осмислюють почуте в активній формі. Вони створюють сенсорні колажі, виготовляють символічні предмети (наприклад, «зернята доброти» чи «листочки чесності»), розігрують мікроситуації, у яких потрібно прийняти моральне рішення. Такі вправи допомагають перевести етичні поняття — добро, чуйність, правдивість — у площину власного досвіду, зміцнюючи внутрішню мотивацію до моральної поведінки.

Приклад: заняття за мотивами твору В Сухолинського «Сьома дочка»

Тема: Добре серце — тому світ радіє
Матеріал: за мотивами твору В. Сухомлинського «Сьома дочка»
Підхід: мультисенсорний (зоровий, слуховий, тактильний, емоційно-ціннісний)

1. Створення емоційного настрою (слух + зір)

Вихователь пропонує дітям заплющити очі та слухати тихий звук дзвіночка.

Вихователь:

— Послухайте, як ніжно звучить дзвіночок... Це ніби серце, яке хоче сказати добре слово. Сьогодні ми поговоримо про те, як добрі вчинки можуть зігріти інших.

Діти відкривають очі. На фланелеграфі з'являється *ілюстрація села та мами з доньками*.

2. Знайомство з історією (слух + зір)

Вихователь коротко переказує фрагмент твору:

— У мами було сім дочок. Кожна приходила з вулиці і по-своєму відповідала на мамине запитання: «Що ти робила, доню?» Одні казали: «Гралася», «Гуляла», «Сиділа з подружками». А сьома дочка тихенько відповіла: «Я мамо, принесла води старенькій бабусі...»

І серце мами радісно забилося від доброти її маленької донечки.

Під час розповіді діти бачать м'які фігурки донечок, які вихователь послідовно прикріплює на фланелеграф.

3. Мультисенсорна вправа «Добрий вчинок можна торкнутися» (тактильність)

Перед дітьми кошачок із предметами:

- маленьке відерце з водою,
- сердечко з фетру,
- маленька мотузочка — «дорога»,
- легке пухнасте пір'їнка — «добре слово».

Вихователь пропонує обрати предмет, який, на їхню думку, найбільше підходить до вчинку сьомої дочки.

Діти торкаються, досліджують, пояснюють вибір.

Питання:

— Чому саме цей предмет?— Що відчувається, коли робиш добро?

. Інсценізаційна гра «Мама питає — дочка відповідає» (слух + мовлення + емоційність)

Проводиться маленький «театр»:

- вихователь — мама,
- діти по черзі — «донечки».

Дитина бере одну з фігурок донечок і вигадує відповідь, що вона робила на вулиці. Вихователь м'яко спрямовує до добрих варіантів.

Після «сьомої дочки» вихователь ставить запитання:
— Чому саме її вчинок найбільше сподобався мамі?
— Як ви думаєте, що відчувала та бабуся?

5. Вправа «Шляхи доброти» (рух + зір)

На підлозі викладені кольорові доріжки:

- жовта — «гра»,
- синя — «байдужість»,
- зелена — «допомога».

Дітям пропонується пройти тією доріжкою, яка показує, як вони хотіли б сьогодні поводитись.

Після вибору дитина називає один добрий вчинок, який може зробити.

6. Рефлексія «Тепло в долоньках» (тактильність + емоції)

Діти кладуть руки на теплий мішечок із крупою.

Вихователь:

— Відчуйте тепло. Це тепло схоже на доброту. Несіть його сьогодні всім, кого зустрінете.

Якщо хочете — можу розширити до повного конспекту заняття, додати мету, завдання, обладнання, дидактичні ігри або створити варіант для методичного портфолію.

Четвертий етап — рефлексивно-ціннісний — спрямований на узагальнення пережитого. Педагог пропонує дітям висловити почуття, вибрати сенсорні «маркери» настрою (камінчик радості, стрічка дружби тощо), адже мультисенсорна символіка полегшує дошкільникам проговорення складних емоцій. Обговорення завершується формуванням «правил-відкриттів», які діти формулюють самостійно на основі твору.

Фрагмент заняття

Тема: Чутливе серце бачить більше

Матеріал: за твором В. Сухомлинського «Чому мама плаче?»

Підхід: мультисенсорний (зір, слух, тактильність, рух, емоційність)

1. Сенсорний вступ «Хвилинка тиші серця» (слух + емоційність)

Діти заплющують очі. Лунає м'який звук дзвіночка.

Вихователь тихим голосом:

— Коли серце уважне, воно помічає навіть тихий сум поруч. Сьогодні ми торкнемося історії, у якій мама заплакала. А чому — ми спробуємо зрозуміти разом.

2. Візуальне введення в зміст (зір)

На фланелеграфі з'являється картинка: мама сидить біля вікна.

Поруч — фігурка хлопчика, що підбігає.

Вихователь коротко озвучує зміст:

— Хлопчик побачив, що мама плаче. Він не одразу зрозумів чому, адже, здавалось, нічого поганого не сталося. А мама тихо сказала:

«Синку, іноді серце болить не від удару, а від того, що ти забуваєш про добрі справи...»

3. Тактильна вправа «Сльоза і тепла долонька» (тактильність)

Вихователь пропонує дітям два предмети:

- холодна скляна краплинка (імітація сльози),
- м'який теплий мішечок із крупою (долонька).

Діти обирають предмет і відповідають:

— Як може почуватись мама, коли її не слухають?

— Як поводить ся дитина, яка приносить тепло?

Тактильний контраст допомагає дітям прожити емоції не лише через слова.

4. Слухова вправа «Голос мами» (слух)

Вихователь читає одну фразу мами з твору спокійним, трохи тремтячим голосом.

Діти слухають і визначають:

— Який настрій у голосу?

— Що мама хоче донести?

— Чому інколи мамине серце стає сумним?

5. Інсценізаційна гра «Як би я втішив маму?» (рух + мовлення)

На килимі розкладено картки-доріжки з діями:

- «обійняти»,
- «допомогти»,
- «попросити вибачення»,
- «заспівати мамі пісеньку»,
- «прибрати свої іграшки».

Дитина стає на одну з доріжок і показує маленьку сценку:

— Як би ти втішив маму, якби побачив її сльози?

Цей момент викликає у дітей природну емпатію.

6. Вправа-звукопис «Серце говорить» (слух + звук)

Діти створюють тихі звуки, що символізують емоції:

- легкий подих — «спокій»,
- м'яке постукування пальчиками — «серце стукає»,
- тихе дзеленькання дзвіночка — «добра думка прийшла».

Вихователь об'єднує це в маленьку звукову «картину».

Тут з'являється атмосфера ніжності та турботи.

7. Підсумкова вправа «Тепло моїх рук для мами» (тактильність + емоції)

Діти кладуть свої долоньки на велике паперове серце.

Вихователь:

— Хай це серце наповниться вашим теплом. Подумайте про мить, коли ви можете зробити мамі радість.

Діти говорять по одній добрій справі.

8. Рефлексія «Камінчик добра» (тактильність)

Кожна дитина отримує маленький гладенький камінчик.

Вихователь:

— Нехай він нагадує, що добро не важке. Воно маленьке, як цей камінчик, але робить світ світлішим.

Діти кладуть камінчики у спільну «скриньку добрих справ

Такий поетапний мультисенсорний підхід робить процес засвоєння морально-етичних уявлень глибшим, емоційно значущим і творчо привабливим для дошкільників. Він дозволяє не лише зрозуміти мораль, закладену у творах В. Сухомлинського, а й прожити її — через образи, дії, почуття та особистий досвід.

– Мультисенсорний підхід у поєднанні з творами В. Сухомлинського забезпечує багатовимірне засвоєння морально-етичних уявлень: діти слухають, бачать, відчують, діють і переживають. Завдяки цьому моральні поняття стають не лише знанням, а особистою цінністю.

– Формування морально-етичних уявлень старших дошкільників потребує не лише змістовно насиченого, а й емоційно забарвленого виховного впливу. Твори Василя Сухомлинського — короткі, метафоричні, глибоко гуманістичні — сприймаються дітьми значно краще, якщо творчо використати мультисенсорний (мультисенсорний) підхід, що активізує зорові, слухові, тактильні, кінестетичні та емоційні канали сприймання.

– У нашій експериментальній методиці мультисенсорність застосовувалась не абстрактно, а конкретно в роботі з окремими творами:

- «Суниці для Наталі» – тактильні та смакові асоціації;
- «Камінь у полі» – тактильне й візуальне дослідження;
- «Ледача подушка» – тактильні контрасти, тілесні відчуття;
- «Добре слово» – аудіальні та емоційні практики;
- «Сьома дочка» – зорово-символічні матеріали;
- «Гаряча квітка» – кольоротерапія та кінестетика;
- «Чому плаче дощ?» – аудіальні ефекти, кінестетична імпровізація;
- «Як Люба хотіла маму виручити» – рольові моделі, емоційна емпатія.

Методика реалізовувалась у формі трьох взаємопов'язаних груп занять:

емоційно-сенсорні читання, морально-рефлексивні заняття, заняття-практики поведінки.

Дослідно-експериментальна методика продемонструвала, що поєднання творів В. Сухомлинського з мультимесорним підходом істотно підвищує результативність морального виховання дошкільників. Твори автора — виразні, емоційні, природовідповідні — надзвичайно вдало інтегруються зі сенсорними практиками, які створюють умови для глибокого емоційного й смислового осмислення.

Завдяки відпрацьованій системі занять (читання–рефлексія–дія) діти навчаються не лише розуміти добро, а й здійснювати його у взаєминах з іншими людьми.

2.3. Аналіз результатів та їх інтерпретація

Результати констатувального етапу

Група	Кількість дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна	15	3 (20%)	6 (40%)	6 (40%)
Контрольна	15	2 (13%)	7 (47%)	6 (40%)

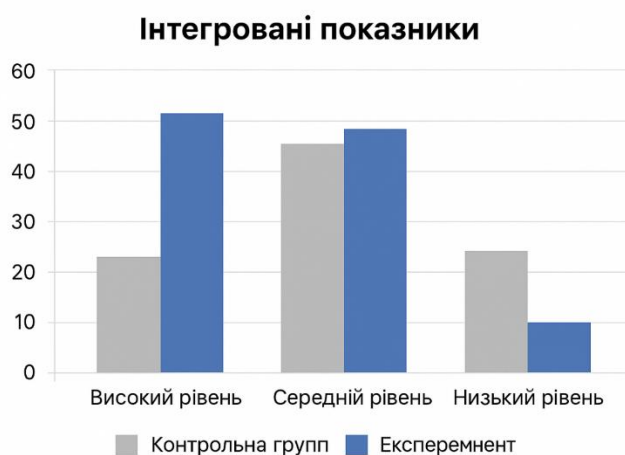
Результати контрольного етапу після формувального експерименту

Група	Кількість дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Експериментальна	15	8 (53%)	6 (40%)	1 (7%)
Контрольна	15	3 (20%)	8 (53%)	4 (27%)

Інтегровані показники у вигляді діаграми

(діаграма нижче демонструє динаміку рівнів сформованості у контрольній та експериментальній групах)

- З діаграми видно помітне зростання частки дітей з **високим рівнем** у експериментальній групі після впровадження мультисенсорного підходу.
- Зниження частки дітей із **низьким рівнем**.
- У контрольній групі динаміка також є, але незначна.

Отже, Дослідно-експериментальна методика продемонструвала, що поєднання творів В. Сухомлинського з мультимесорним підходом істотно підвищує результативність морального виховання дошкільників. Твори автора — виразні, емоційні, природовідповідні — надзвичайно вдало інтегруються зі сенсорними практиками, які створюють умови для глибокого емоційного й смислового осмислення.

Завдяки відпрацьованій системі занять (читання–рефлексія–дія) діти навчаються не лише розуміти добро, а й **здійснювати його** у взаєминах з іншими людьми. Результати експерименту - діти починають проявляти моральні вчинки у повсякденній діяльності, частіше допомагають, вибачаються, підтримують одне одного. Спостерігається перенос моральних смислів творів у реальне життя.

Переваги застосування мультимесорного підходу у творчості В. Сухомлинського: діти не лише слухають текст — вони проживають його; задіяно різні канали сприймання → підсилюється розуміння морального змісту; образи Сухомлинського стають чуттєвими, конкретними, близькими дитині; моральні поняття («доброта», «щедрість», «сумління», «турбота») переходять з абстракції в сенсорну та поведінкову площину; емоційне включення підвищує рівень емпатії, здатності розпізнавати вчинки та мотиви.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність мультисенсорного підходу у формуванні морально-етичних уявлень старших дошкільників засобами творів В. Сухомлинського. Виконання поставлених завдань дало змогу зробити такі узагальнені висновки.

1. Уточнено зміст і структуру базових понять дослідження. Проаналізовано сутність категорій «мораль», «морально-етичні уявлення старших дошкільників», «мультисенсорний підхід», визначено їхню взаємозумовленість у процесі виховання дошкільників. Встановлено, що морально-етичні уявлення є інтегрованим утворенням, яке включає когнітивні, емоційно-ціннісні та поведінкові компоненти. Мультисенсорний підхід розглянуто як педагогічну технологію, що забезпечує цілісний розвиток дитини через задіяння різних сенсорних каналів (зорового, слухового, тактильного, кінестетичного), посилюючи емоційний вплив творів та розуміння моральних смислів.

2. Визначено виховний потенціал творів В. Сухомлинського. У ході дослідження доведено, що художні оповідання педагога-гуманіста є потужним засобом формування моральних уявлень, оскільки містять доступні дітям життєві ситуації, виразні образи, моральні дилеми, спрямовані на розвиток співчуття, доброти, відповідальності, чесності, уважності до інших. Твори Сухомлинського викликають у дітей емоційний відгук і дають можливість у безпечній формі обговорювати складні моральні ситуації.

3. Обґрунтовано критерії та визначено рівні сформованості морально-етичних уявлень старших дошкільників. Розроблено критерії: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий; визначено відповідні показники й охарактеризовано низький, середній і високий рівні сформованості морально-етичних уявлень. Констатувальне дослідження засвідчило недостатність морально-етичних уявлень значної частини дітей, що проявлялося у поверхневому розумінні моральних норм, труднощах у визначенні мотивів вчинків та слабкій готовності до морально правильної поведінки.

4. Розроблено та апробовано педагогічні умови формування морально-етичних уявлень засобами творів В. Сухомлинського на основі мультисенсорного підходу. До таких умов віднесено:

- систематичне ознайомлення дітей з творами, що містять морально значущі ситуації;
- використання мультисенсорних методів (зорових матеріалів, тактильних об'єктів, драматизацій, музичного супроводу, рухових вправ), що підсилюють емоційну

залученість дитини;
 – створення педагогом емоційно безпечного, розвивального середовища, яке сприяє рефлексії та моральному вибору;
 – організацію активних форм взаємодії: бесід-дилем, сюжетно-рольових ігор, сенсорних вправ, творчих завдань.
 Апробація показала, що реалізація цих умов робить процес формування моральних якостей більш глибоким, усвідомленим та практично спрямованим.

5. Досліджено динаміку розвитку морально-етичних уявлень дітей у процесі впровадження розробленої методики.

Порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп підтвердив ефективність запропонованого підходу: у дітей експериментальної групи спостерігалось істотне підвищення рівня моральних уявлень за всіма критеріями. Дошкільники продемонстрували краще розуміння моральних норм, підвищену емпатійність, уміння емоційно співпереживати героям творів, а також більшу готовність застосовувати моральні правила у власній поведінці.

Отже, результати дослідження засвідчують, що мультисенсорний підхід значно підвищує ефективність формування морально-етичних уявлень старших дошкільників, а твори В. Сухомлинського є оптимальним засобом для реалізації цього підходу. Розроблена методика може бути використана у практиці закладів дошкільної освіти та становить перспективу для подальших досліджень у напрямку морального виховання дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранюк І. Етичні оповідання Василя Сухомлинського як еталонні твори художньої педагогіки [Текст] / І. Баранюк // Дивослово. – 2018. – № 9. – С. 24 - 29.
2. Гречаник М. Сімейна соціограма у роботі шкільного психолога [Текст] : Психолог. – 2012. - №9. – С. 8-9.
3. Кириленко С., Горлач Т. «Виховна система «Я – особистість» [Текст]: Початкова школа. – 2006. - №4. - С.47-50.
4. Киричок В.А. Моральне виховання другокласників [Текст] : Методичний посібник для вчителів Навчання і виховання учнів 2 класу / Упор. О.Я. Савченко – К. Видавництво «Початкова школа», 2003. - 608 с.
5. Критерії моральної вихованості молодших школярів [Текст] : Кн. Для вчителя / За ред. І.Д.Беха, С.Д.Максименка. – К.: Рад. шк., 1989. – 96 с.
6. Науменко В. Навчання вдумливого читання і розуміння художнього твору [Текст] : Початкова школа. – 2008. - №7. - С. 50-51.
7. Савченко О.Я. Художні твори Василя Сухомлинського для дітей як джерело виховання цінностей. [Електронний ресурс]: Педагогічний дискурс, випуск 10.- Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk...savchenko.pdf
8. Сухомлинський В.О. Гаряча квітка: Оповідання та казки: Для молодшого шкільного віку / Упоряд. Г.І.Сухомлинська. – К.: Веселка, 1978. – 104 с.
9. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – М.: Педагогика, 1990. – 287 с.
10. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа, 1973. – 288 с.

11. Сухомлинський В.О. Чиста криниця: Казки, оповідання, етюди: Для сімейного читання / Упоряд. О.В.Сухомлинська. – К.: Веселка, 1993. – 287 с.
12. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Джерело доступу: <http://document.ua/pro-osnovni-orientiri-vihovannja-uchniv-1-11-klasiv-zagalnoo-doc76601.html>
- 13.1 В. О. Сухомлинський. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: у 5
14. т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. I. — С. 123.
15. С. Русова Про моральне виховання
16. https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2014/2014_1/3.pdf
17. «Уявлення особистості» як психологічне поняття ++++++
https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2014/2014_1/3.pdf
18. Тлумачний словник сучасної української мови.
<https://1531.slovaronline.com/83369-%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C>
19. Леся Сухомлинська Літературно-художня спадщина В. Сухомлинського в матеріалах міжнародних та всеукраїнських педагогічних читань (історіографічний аспект) Науково-педагогічні студії. Випуск 6, 2022. С. 126-135.
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733510/1/Nauk-ped-stud_%23%206_2022%20%2815112022%29-126-135.pdf
20. Приймак, О. «Особливості морального виховання дітей дошкільного віку в педагогічній теорії і практиці Василя Сухомлинського». *Вивчення і впровадження ідей Василя Сухомлинського в процесі дошкільної та початкової освіти (2020)*. 29 вересня 2020. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/arhiv-konf-20-21/vyvchennya-i-vprovadzhennya-idey-vasylya-sukhomlynskoho-v-praktyku-sohodennya-2020-rik/sektsiia-3-vtilennia-idei-v-o-sukhomlynskoho/11422-osoblyvosti-moralnoho->

- vykhovannya-ditey-doshkilnoho-viku-v-pedahohichniy-teorii-i-praktytsi-vasylya-sukhomlynskooho cusu.edu.ua
- 21.Беленька, Г. В.; Рухницька, П. «Роль казок Василя Сухомлинського в процесі виховання морально-етичних якостей дітей старшого дошкільного віку». *Молодий вчений*, № 8.1, 2018, с. 18-21. (Електронна копія PDF) URL: <https://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/8.1/4.pdf>
molodyvcheny.in.ua
- 22.Карабаєва, І. І. «Формуємо у вихователів мультісенсорний підхід до організації освітнього процесу». *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 2013, № 2, с. 33-39. URL: <https://studbase.kubg.edu.ua/article/4912> studbase.kubg.edu.ua
- 23.Методичний посібник «Моральне виховання дошкільнят через літературну спадщину Василя Сухомлинського». 11.10.2018. Доступ: <https://vseosvita.ua/library/moralne-vihovanna-doskilnat-cherez-literaturnu-spadsinu-v-suhomlinskogo-67646.html> [Всеосвіта](http://vseosvita.ua)
- 24.Презентація «Мультісенсорний підхід в роботі із дошкільниками». Ігуменцева Т. О. 20.11.2021. Доступ: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-multisensornij-pidhid-v-roboti-iz-doskilnikami-496390.html> [Всеосвіта](http://vseosvita.ua)
- 25.Презентація «Моральне виховання дошкільників за Сухомлинським». 30.04.2020. Доступ: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-moralne-vihovanna-doskilnikov-za-suhomlinskim-262052.html> [Всеосвіта](http://vseosvita.ua)
- 26.Піроженко, Т. «Ігрова діяльність дошкільника: молодший ...». 2016. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/710102/1/2016_%20%D0%86%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%9F%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf lib.iitta.gov.ua

27. Кугаєнко, А. Ф. «Формувальні заходи, що забезпечують педагогічні умови формування ігрової компетентності дошкільників». 2023. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/17858/1/Kuhaienko.pdf>
dspace.znu.edu.ua
28. Цина, В.І. «Василь Сухомлинський про моральне ...». URL: <https://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14038/1/88.pdf>
dspace.pnpu.edu.ua
29. Стаття «Зроблено аналіз проблеми стимулювання пізнавальної активності дошкільників засобом мультисенсорного підходу». Яценко, Т.В. *Педагогічні науки*, 2018, № 2. URL: https://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2018_2_134-141-2018-2-2.pdf
visnikkrnu.kdu.edu.ua
30. Стаття «Літературний проект для морального виховання дошкільників». 1 червня 2024. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1598-literaturniy-proekt-dlya-moralnogo-vihovannya-doshklnikv> Педрада (Портал освітян України)
31. Стаття «Мультисенсорний підхід до організації пізнавальної діяльності дошкільників». Доступ: <https://vseosvita.ua/library/multisensornij-pidhid-do-organisacii-piznavalnoi-dialnosti-doskilnikov-439888.html> [Всеосвіта](https://vseosvita.ua)
32. Стаття «Василь Сухомлинський і дошкілля». Доступ: https://lozova-dnz6.kh.sch.in.ua/informaciya_pro_zaklad/vasilj_suhomlinsjkij_i_doshkillya/
lozova-dnz6.kh.sch.in.ua
33. Соболь, М. М. «Формуємо у вихователів мультисенсорний підхід до організації освітнього процесу». 2023. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/17884/1/Sobol%20M.%20M..pdf>
dspace.znu.edu.ua
34. Сухомлинський, В.О. *Сто порад учителеві*. Київ: Радянська школа, 1988. 310 с. (книга) — класичне друковане видання без електронного посилання.

35. Аудіал, візуал, кінестет або дігітал? Який стиль навчання підійде Вашій дитині? Діагностика <https://aspect.ua/ukr/blog/porady/audial-vizual-kinestet-abo-digital>